TussenRuimte

MISSIONAIR • INTERCULTUREEL • VERBINDEND

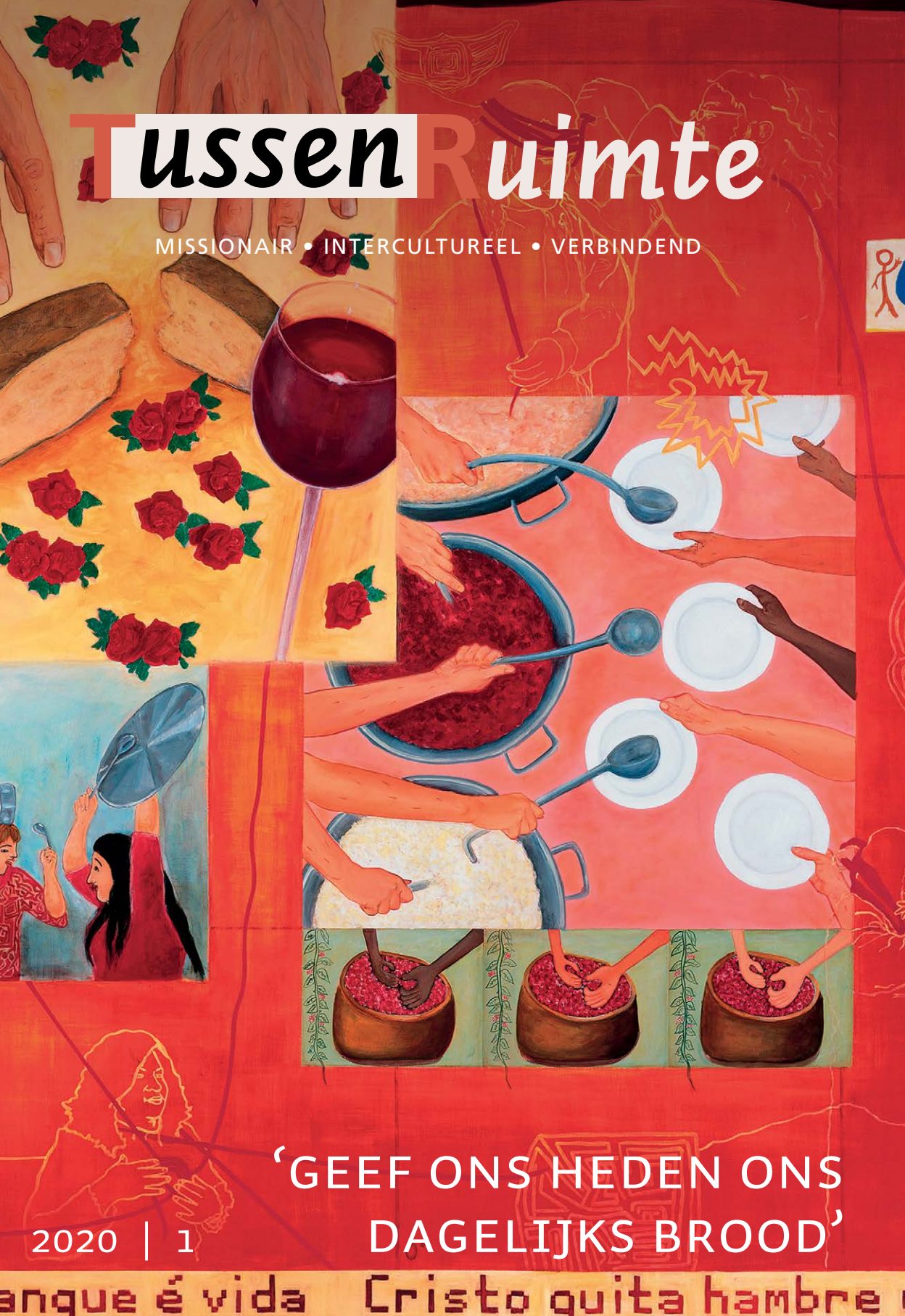

‘GEEF ONS HEDEN ONS DAGELIJKS BROOD’

2020 | 1

Nieuw verschenen bij KokBoekencentrum

Nieuwe titel van Tomáš Halík

paperback | € 19,99

2018-2019 is Karl Barth-jaar

paperback | € 16,99

Vruchtbaar Bijbelgebruik en leiderschap

paperback | € 14,99

Hoofdlijnen van het christelijk geloof

paperback | € 19,99

Deze boeken zijn snel en eenvoudig te bestellen via
www.kokboekencentrum.nl
en de boekhandel

KokBoekencentrum
UITGEVERS | UTRECHT

INHOUD

TR

3 Redactioneel

30 Was getekend

39 Column

50 Beeldmeditatie

52 Impressies

56 Kunst & cultuur
- *Film*
- *Muziek*
- *Boeken*

63 Agenda

64 Vooruitblik

4 REPORTAGE | Benjamin Aldous
Tussen kerk en niet-kerk
De Mowbray-gemeenschapsmaaltijd in Kaapstad

9 ONDERZOEK | Mirella Klomp
'Mijn hakblok is mijn altaar'
Kansen en uitdagingen van theologiseren rond voedsel

14 DEBAT | Sandra Hermanus-Schröder
Honger de wereld uit

19 PORTRET | Nienke Pruiksma
Bankieren tussen verspilling en nood
Voedselbanken in Nederland

24 ANTITHESE | Marthalena Sinaga
Avondmaal als missionair symbool van een gastvrije en inclusieve kerk

31 MAALTIJD IN BEELD | Karel Jungheim – Els Alebregtse – Jan Willem van Galen
'Deel je Tafel' – Een *iftar* in Zoetermeer – 'Hartige Samaritaan'

40 INTERVIEW | Nienke Pruiksma
Brood en rechtvaardigheid in tijden van klimaatcrisis
Cornelia Füllkrug-Weitzel en de missie van 'Brot für die Welt'

45 PERSPECTIEF | Miguel Angel Salanic Ruiz
Onze dagelijkse tortilla

TussenRuimte
missionair · intercultureel · verbindend

jaargang 13 | nummer 1 | maart 2020
ISSN 0165-988X

TussenRuimte is een kwartaaltijdschrift voor missionaire en interculturele theologie dat verschillende christelijke stromingen verbindt en samengesteld wordt door een Nederlands-Belgische redactie.

TussenRuimte doet verslag van missionaire initiatieven, in woord en daad, lokaal en wereldwijd. Het tijdschrift wil vanuit het christelijk geloof inspireren en reflecteren op religies en culturen, met de bedoeling steeds opnieuw een proces van verstaan op gang te brengen. Zo kan ruimte ontstaan voor de betekenis van het evangelie in onze tijd.

TussenRuimte is een uitgave van de Nederlandse Zendingsraad (NZR) in samenwerking met MissieNederland, Prisma, de Verenigde Protestantse Kerk in België en Uitgeverij KokBoekencentrum in Utrecht.

© 2020 Uitgeverij KokBoekencentrum en de redactie van *TussenRuimte*
Overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

Omslagillustratie:
MISEREOR-hongerdoek 'Brood en rozen – Geef ons heden ons dagelijks brood' van Monika Wieczorek und Tania Lescano
© MVG Medienproduktion, 2004

Redactie
Rob van Essen, Jaap Haasnoot, Renate Japenga, Verry Patty, Nienke Pruiksma (hoofdredacteur), Peter-Ben Smit, Thandi Soko-de Jong, Alexander Villamil Morea-van Berkum

Eindredactie
Marieke van der Giessen-van Velzen | Redactie.AMG

Redactieadres
TussenRuimte
Nederlandse Zendingsraad
Hoofdstraat 51
3971 KB Driebergen
T (0343) 745 245
E tussenruimte@zendingsraad.nl
W zendingsraad.nl/tussenruimte

Foto's en illustraties
MVG Medienproduktion (omslag), stpetersmowbray.wordpress.com (5, 7), samsam.net (11), lazarus.nl (12), Roel Ottow (30), Kerk in Actie (32), Els Alebregtse (34, 35), Hartige Samaritaan (37, 38), flickr.com/photos/amslerpix

Basis-layout
Peter Slager | Garage bno

Abonnementenadministratie
VBK | media, abonnementen
Postbus 13288
3507 LG Utrecht
T 088 – 700 2780 (09.00-12.00)
E abonnementen@kok.nl

Abonnementen
Een jaarabonnement in Nederland kost € 46,50 per automatische incasso (per factuur € 47,50).
In het buitenland: € 59,00. Studentenabonnement: € 31,30.
Losse nummers: € 12,95 (exclusief porto).
Proefabonnement van twee nummers: € 17,50.
Het abonnementsjaar loopt van januari tot en met december. Abonnementen worden stilzwijgend verlengd, tenzij minimaal drie maanden voor het einde van de abonnementsperiode schriftelijk is opgezegd. Adreswijzigingen graag drie weken voor de ingangsdatum schriftelijk doorgeven.

Deze uitgave is gedrukt op papier van verantwoorde herkomst.

'Geef ons heden ons dagelijks brood'

In elke christelijke gemeenschap klinken regelmatig de woorden uit de vierde bede van het Onze Vader. Het brood dat we tegenkomen in dit gebed en het brood dat we in de andere verhalen over Jezus lezen, zijn met elkaar verbonden.
In dit nummer kijken we vanuit verschillende perspectieven en contexten naar hoe brood – *pars pro toto* voor eten in het algemeen – een belangrijk middel is om gemeenschap gestalte te geven en welke rol het speelt in theologische praxis en theorie.
Maar, wat nu als 'Geef ons heden ons dagelijks brood' geen vanzelfsprekendheid is, zoals wel voor de meeste mensen in de Nederlandse context? Wat als er niet genoeg eten is om van te leven? Wat als je afhankelijk bent van het eten dat je toebedeeld wordt, zoals klanten van de voedselbank? Wat gebeurt er als deze woorden opeens heel direct een bede om hulp om te kunnen overleven worden?
En dan de dimensie van brood en gemeenschap, van voedsel delen, brood breken en *convivencia*: samen leven als samen eten. Rondom eten, zij het de Maaltijd van de Heer, de *iftar*-maaltijd die de vasten breekt bij het ondergaan van de zon tijdens de Ramadan, of gewoon de ietwat gehaaste doordeweekse avondmaaltijd (overigens ook een zeer context-bepaalde gewoonte), komen we samen. We verkennen verschillende manieren en initiatieven die hieraan invulling geven.
In de interculturele theologie is al aandacht gegeven aan het feit dat er culturen zijn waar brood traditioneel géén rol speelt. Is er ruimte om 'Geef ons heden onze dagelijkse tortilla te bidden? En wat betekent dat dan theologisch? Hoe kan 'Geef ons heden ons dagelijks brood' ons oriënteren in de wereld, in geloof, in gemeenschap? We willen graag deze gedachten over brood met u delen in het eerste nummer van *TussenRuimte* van 2020!

— Mirella Klomp, Peter-Ben Smit en Nienke Pruiksma – themaredactie

Tussen kerk en niet-kerk

De Mowbray-gemeenschapsmaaltijd in Kaapstad

'Wij geloven dat God een missie heeft om alles goed te maken', schrijft de St Peter's Church van Mowbray in Kaapstad, Zuid-Afrika, op haar website. 'Dit goede nieuws van redding, herstel, heelheid, rechtvaardigheid en verzoening wordt op verschillende manieren uitgedrukt. Als kerk zijn we momenteel onderdeel van Gods zegen voor onze gemeenschap door de Mowbray-gemeenschapsmaaltijd.'

De tekst op de website van St Peter's Church in Kaapstad gaat uitnodigend verder:

> 'Elke donderdag om 18.30 uur gooien we de deuren van de kerk open en is iedereen welkom om bij ons aan te schuiven voor de gemeenschapsmaaltijd. Een addertje onder het gras? Dat is er niet! Je hoeft niet van tevoren te reserveren. Je hoeft niet te betalen. Kom gewoon, eet mee en ontmoet je tafelgenoten. Rond 19.30 uur, als we klaar zijn met eten, is er soms een korte overweging en een gebed. Iedereen is welkom om te helpen met koken, op te ruimen of bij te dragen in de kosten, maar dit wordt niet verwacht en is niet verplicht.'

Geleefde ervaring

Ik denk er al een tijdje over na wanneer een gemeenschap die samenkomt 'kerk' wordt, in het bijzonder in het kader van Fresh Expressions (pioniersplekken in de Anglicaanse Kerk – redactie). De website van Fresh Expressions maakt duidelijk dat:

St Peter's church
in the heart of Mowbray

> '... pioniersplekken nieuwe vormen van kerk zijn, die opkomen in de cultuur van vandaag de dag en primair gericht zijn op diegenen die 'niet naar de kerk gaan'. Omdat we geloven dat God al aan het werk is in de wereld, geven pioniersplekken er opnieuw vorm aan hoe het lichaam van Christus aanwezig en aan het werk kan zijn in verschillende en veranderende contexten.'

Sommige mensen achten bepaalde kerkelijke fundamenten essentieel voor een formele kerk, en zij pleiten voor sacramenten zoals de doop of het avondmaal als basis.
Voor anderen is een gemeenschap die

De maaltijd kan een ruimte bieden waar mensonterende verschillen overwonnen kunnen worden.

samenkomt rond Jezus en het bewijs ziet van Jezus' leven en getuigenis in en door elk lid, juist het DNA van kerk-zijn.
Hoewel beide standpunten wat betreft de kerkelijke contouren van een gemeenschap geldig zijn, vroeg ik me af of de geleefde ervaring van de leden van zo'n gemeenschap niet over het hoofd wordt gezien en aan de kant geschoven.
In het afgelopen decennium krijgt de 'geïdealiseerde' ecclesiologie steeds vaker een nieuwe vorm door de echte, concrete en actuele geleefde ervaring van degenen die deelnemen in zo'n kerkelijke gemeenschap en gaat het minder om de uitspraken van een bisschop of theoloog vanuit zijn of haar ivoren toren.
Misschien is er ruimte om de paradoxale verhouding tussen het theologische ideaal en de schoonheid van de concrete kerk in de geleefde ervaring in de chaos en gebrokenheid van echte mensen te erkennen.

'Heilig ongemak'

Met deze vragen in mijn achterhoofd neem ik je mee naar de gemeenschapsmaaltijd in de St Peter's Church van Mowbray in Kaapstad. De maaltijd vindt sinds februari 2011 elke week plaats. Als ik om 18.10 uur aankom, worden er nog dingen klaargezet. Mensen lopen druk heen en weer. De gasten, grotendeels langdurig daklozen, verzamelen zich en zitten in groepjes of alleen op de stoep. De grote zaal is informeel, kinderen komen om te kletsen en huiswerk te maken. In de keuken hoor je gebeden om meer vrijwilligers voor deze klus en praat men erover hoe dit werk een 'heilig ongemak' met zich meebrengt.

> 'De mensen hier rekken mijn grenzen op', zegt een leidster op mijn vraag waarom ze meedoet. 'In de brief van Jakobus heb je dat ook, die vraag: 'Hoe behandel ik de mensen hier?' Degene die het ergste stinkt en het vuilste is …

is die voor mij hetzelfde als ieder ander die door de deur komt? Ik moet hard werken voor de waarden die Jezus aan me voorlegt. Er zijn hier geen filters en er wordt veel gelachen. Soms ben ik moe en voelt de gemeenschapsmaaltijd als een verplichting. Maar als ik wegga, ben ik altijd blij dat ik geweest ben. Het is een belangrijke plek om samen te komen met een breder spectrum van mensen uit de stad dan mijn eigen homogene wereldje.'

Bediend aan tafels

Het is 18.29 uur als de deuren geopend worden en de gasten keurig naar binnen komen. Er wordt thee en koffie aan de tafels geserveerd. De meesten zijn hier eerder geweest, lijkt het. Er is een duidelijk gevoel van gemeenschap onder de vrijwilligers. Ik weet niet of de gasten zich hierin opgenomen voelen.
Een paar vrijwilligers zitten opzettelijk bij de gasten en begroeten hen als oude vrienden. Andere vrijwilligers zijn hier meer om het werk te doen. Sommigen blijven zelfs de hele avond in de keuken.
Een van de senior-vrijwilligers vertelt me dat iedereen aangemoedigd wordt zijn of haar eigen plek in het geheel te vinden. Voor sommigen is dat tussen de gasten, voor anderen achter de schermen.
De activiteiten observerend wordt het me duidelijk dat sommige gasten en vrijwilligers elkaar al lang kennen. Het voelt alsof er geen hiërarchie is. Sommige gasten zitten gewoon aan tafel zonder zich te bekommeren om hun buren.
Tien minuten later wordt iedereen officieel welkom geheten. Er wordt aangekondigd dat er na het eten de mogelijkheid is om deel te nemen aan de communie. Er wordt een gebed in het Afrikaans uitgesproken. Is er een zekere ambivalentie onder de bezoekers vanwege het religieuze aanbod? De meesten wachten gewoon stilletjes. Enkelen zijn nog in geanimeerde gesprekken verwikkeld.

'Ik kom niet voor het eten, ik kom voor het respect'

Als het voedsel opgediend wordt, wordt de sfeer gezellig. Het verschil tussen deze maaltijd en andere projecten waar daklozen van een maaltijd worden voorzien, is dat het eten hier aan tafel wordt geserveerd. Ze worden bediend, alhoewel er geen menu is om uit te kiezen.
Maar misschien is het eten niet de enige reden waarom mensen hier samenkomen. Ik vang een commentaar op van een man die regelmatig komt en meermalen zegt: 'Ik kom niet voor het eten. Ik kom voor het respect.'

Veilige ruimte

Deze relaties vormen een gemeenschap – een gemeenschap die allesomvattend lijkt. In het democratische Zuid-Afrika van na de apartheid is het niet gemakkelijk om plekken te vinden waar mensen met verschillende economische en sociale achtergronden samenkomen en contact met elkaar leggen. De maaltijd dient als een plek waar mannen, vrouwen en kinderen in een veilige ruimte met elkaar om kunnen gaan.
Een van de geïnterviewde leiders zei:

'Ik wilde mensen die op straat leven leren kennen. Je ziet ze bij je voordeur, maar …'

'Ik wilde mensen die op straat leven leren kennen. Je ziet ze bij je voordeur, maar … Ik begon hiervan te dromen, van een neutrale plek waar je samen kunt eten. En hiermee konden we beginnen omdat twee anderen hier ook over nadachten. Zo gaat het vaak bij God … Als Híj het doet …'

Eenvoudige viering

Rond 19.10 uur zijn velen na de maaltijd weer vertrokken, maar de zaal is nog vol energie. Enkele vrijwilligers en gasten ruimen op. Opnieuw is er geen groot onderscheid tussen zij die bedienen en zij die bediend worden. Er is een ontspannen sfeer bij het afruimen van de tafels. Kinderen rennen van hot naar her.
Dan wordt er een kring van stoelen klaargezet. De predikant leidt een eenvoudige communieviering met druivensap (men weet van de problemen rond alcoholisme). Een paar liederen worden op gitaar en fluit begeleid. Er is wat verwarring over de nummers van de liederen, maar dit draagt alleen maar bij aan de ontspannen sfeer. De maaltijd en de eucharistie vloeien natuurlijk in elkaar over. Een niet helemaal nuchtere man die nog aan zijn maaltijd bezig is, zet spontaan het lied 'This is my story, this is my song' in. In plaats van hem te negeren, zingt iedereen met hem mee, hoewel de meesten de tekst niet paraat hebben.
Dit deel is overduidelijk belangrijk voor de meerderheid van de gasten en de vrijwilligers. Je zou het als heilige chaos kunnen beschrijven. Het is duidelijk dat er iets kerkelijks plaatsvindt.

'Een duwtje in de rug in de richting van Jezus'

Op mijn vraag aan een van de leidsters of deze plek 'kerk' is voor haar, antwoordde ze:

'Het is onderdeel van kerk-zijn. Ik zou dit niet volledig kerk noemen. Maar ik probeer ook nog steeds te definiëren wat

kerk-zijn nu eigenlijk is.' De maaltijd was voor deze leidster een van haar kerkelijke gemeenschappen.
'Maar het is niet mijn enige. Ik houd van de groep die hier aan de slag gaat. Ik houd niet van onderscheid, maar er is een groep die hier samenkomt en het organiseert. Ik houd van die groep en zij zijn net zozeer onderdeel van de avond als de mensen die hier van de straat komen: de gasten.
Ik geloof gewoon niet dat 'kerk' alleen het ideale plaatje is, iedereen die hier zit op zondagmorgen. Ik wil deel zijn van een groep die al een tijdlang samenkomt en zich hierop betrokken weet. Het is gewoon een plek waar je diepere relaties vormt en waar je elkaar een duwtje in de rug geeft in de richting van Jezus.'

Toen ik vroeg of hieruit een meer gedefinieerde vorm van kerk zou kunnen groeien, antwoordde ze: 'Waarschijnlijk …'

Plek in wording

De maaltijd is een plek in wording, een liminale kerkelijke plek. Het is overduidelijk kerk, op een coherente en betekenisvolle manier voor de meeste mensen die hier regelmatig aan deelnemen. Er zijn mensen die expres in de buurt zijn komen wonen. Het idee van liminaliteit kan gezien worden als een plek van groei, een achterland. Liminaliteit (*limen* komt uit het Latijn en betekent grens of drempel) kan gezien worden als een plek van voorbijgaan en van wording. Te midden van verandering zijn er punten en verbanden waar de beschrijving open is en definities op losse schroeven staan. Dit niet vaststaan van dingen is in feite een manier van bestaan voor de gemeenschap, waarin verschillende gaven geïdentificeerd, uitgevoerd en losgelaten kunnen worden.
Mijn indruk is dat de maaltijd, op dit punt van kerkelijke ontwikkeling, functioneert als een ruimte waar mensen elkaar als mens kunnen ontmoeten op een manier die subversief is, als je het vergelijkt met de meerderheid van 'normale' plekken.
De flexibiliteit en fluïditeit van de maaltijd maakt het mogelijk dat een dwarsdoorsnede van het sociaal-economische en raciale spectrum zich welkom voelt.
Zo kan de maaltijd een ruimte bieden waar mensonterende verschillen overwonnen kunnen worden en waar een glimp van Gods *shalom* kan worden opgevangen.

Meer lezen

– Benjamin Aldous, *Towards an Assessment of Fresh Expressions of Church in ACSA (The Anglican Church of Southern Africa) through an Ethnographic Study of the Community Supper at Sty. Peter's Church Mowbray, Cape Town* (PhD), download via scholar.sun.ac.za/handle/10019.1/106062
– freshexpressions.org.uk/about/what-is-a-fresh-expression/
– stpetersmowbray.wordpress.com/mission/

— Benjamin Aldous werkt voor Churches Together in England als hoofd van de afdeling Evangelisatie en Missie. In deze functie brengt hij kerkleiders bij elkaar om na te denken over missie en evangelisatie in zowel de stad als op het platteland.

'Mijn hakblok is mijn altaar'

Kansen en uitdagingen van theologiseren rond voedsel

Het was een terloopse opmerking die tv-kok Jamie Oliver een paar jaar geleden in een van zijn kookprogramma's maakte. Maar toen ik hem hoorde zeggen dat zijn hakblok zijn altaar is, veerde ik op uit mijn stoel, liep naar de keuken en keek er rond als was het een heilige plaats. 'Als voedsel de nieuwe religie is', dacht ik, 'wil ik weten hoe dat werkt.' En ik dacht ook: 'Als ik als theoloog licht wil werpen op voedsel en hoe we daarmee omgaan, dan moet ik samenwerken met andere wetenschappers die zich met voedsel bezighouden. Maar zitten die wel te wachten op een theoloog?'

Zin in voedsel

Waar je in ons land zestig jaar geleden aan de slagerij waar een vrouw de karbonaadjes kocht (nooit op zondag!) kon aflezen bij welke kerk ze hoorde, op welke politieke partij ze stemde en naar welke school haar kinderen gingen, kun je ook vandaag de dag uit waar mensen hun vlees kopen opmaken wat hun (religieuze of seculiere) levensbeschouwing is.

Wie niet wil dat dieren worden gefokt en geslacht voor consumptie, komt vermoedelijk sowieso niet bij een slager; mensen voor wie vlees goedkoop moet zijn kopen bij de kiloknaller, en wie 'eerlijk' vlees belangrijk vindt gaat naar de scharrelslager of koopt via internet een stuk van een koe of varken. Voedsel zit dus vol betekenissen en waarden, die we er individueel of gezamenlijk aan toekennen. Dat geldt breed. Snert is 'oer-Hollandse identiteit' in een pan (het koken van erwtensoep is niet voor niets Nederlands erfgoed geworden). Vlees hoort nog altijd bij feest (zie de ophef over de *Kerst-Allerhande* die in 2018 'te veel' vegetarische en veganistische recepten bevatte). *Superfoods* staan symbool voor gezondheid; vasten is zelfbeheersing; een overdadige maaltijd is een gebaar van gastvrijheid; en plofkip is onethisch.

We kennen die betekenissen en waarden dus niet alleen toe aan (onze omgang met) voedsel, we ontlenen er klaarblijkelijk ook van alles aan: 'je bent wat je eet', Ludwig Feuerbach zei dat al in de negentiende eeuw. Voedsel is een praktijk die ons bestaan en de zin daarvan bepaalt. We geven ons leven ermee vorm – in iedere cultuur ook nog eens op heel eigen wijze – en we worden erdoor gevormd, soms zonder het te merken.

Voedsel vormt

Hoe sterk en hoe divers voedselpraktijken ons vormen, werd me duidelijk toen onze tienjarige dochter onlangs thuiskwam

nadat ze bij een nieuw vriendinnetje had meegegeten.
Het gesprek kwam op hoe mensen omgaan met voedsel en ik was nieuwsgierig: 'Wat vind jij eigenlijk belangrijk als het over eten gaat?' Ik kon me niet herinneren dat we het er ooit over gehad hadden.
Ze dacht twee tellen na en noemde drie waarden: 'Eén: aan tafel eten. Twee: dat we samen eten. Drie: dat het een beetje gezond is.' (Dat we niet zomaar aanvallen, maar voor het eten bidden, noemde ze opvallend genoeg niet.)
Iedereen heeft een mening over voedsel, noem het een theologie. De top-drie die onze dochter spontaan oplepelde is niet dezelfde als die bij haar vrienden thuis, en bij de buren vinden ze duurzaamheid, smaak, en prijs weer veel belangrijker. Die 'private' voedseltheologieën laten, als je ze expliciet maakt, zien dat je niet alleen bent wat je eet, maar ook wat je over je eten gelooft.

'Je bent wat je eet en ook wat je over eten gelooft'

Haar bondige samenvatting onderstreept wat pedagogen al langer zeggen: de overdracht van waarden (ook van levensbeschouwelijke waarden) geschiedt vooral door voordoen en voorleven, niet alleen of vooral door kennis of waarheden mondeling te communiceren.
Iedere ouder zal dit herkennen. Je kunt zeggen tegen je kinderen dat ze niet zoveel moeten snoepen, maar als je zelf elke avond een zak chips wegwerkt en zij de lege verpakking daarvan de volgende ochtend in de prullenbak vinden, kun je wel vergeten dat ze naar je luisteren: 'Je doet het zelf ook niet!' Hier geldt '*practice what you preach*', maar het blijkt vooral dat voedselpraktijken zowel sterk vormen als normeren.

Religieuze taal

Ondertussen zit ons zingevend spreken over voedsel wel boordevol theologische termen. We gebruiken allerlei religieuze taal om aan te geven hoe we ons tot voedsel verhouden. Het advocaatje met slagroom van mijn oma op zondag was 'heilig'; daar mocht je niet aan komen en je moest ook vooral niet door het ritueel heen praten als ze het met grote precisie – altijd op dezelfde wijze – naar binnen lepelde (eerst de slagroom, en dan van buiten naar binnen, tot het glaasje helemaal leeg was).
Een gerecht kan 'zalig' zijn en smaken 'alsof er een engeltje over je tong piest'. Voedsel kan iets vreemds zijn dat op je afkomt en je verrast (het is onverwacht onsmakelijk of goddelijk lekker): de betekenis ervan kan raken aan wat of Wie van ultieme betekenis is voor mensen ('het heilige'/'de Heilige'). Wat je eet, hoe je het eet, of met wie je het eet, raakt zo aan zingeving, aan religie zelfs. Voor Jamie Oliver is z'n hakblok een tempel, voor iedereen is de mond een tempel. Veel mensen in onze cultuur zijn dan wel opgehouden met bidden voor het eten, een maaltijd zelf blijft het vieren van wie je bent, met wie je bent en van wat je van waarde vindt.

Voedsel en theologie

Maar ook zonder die expliciet religieuze taal is er reden om theologisch naar voedsel te

kijken. Voedsel drukt uit hoe we omgaan met wie en wat op aarde leeft: mensen, dieren en ander levende wezens.

Voedsel drukt uit hoe we omgaan met wie en wat op aarde leeft

Mijn keuze voor de ene of andere soort bananen geeft vorm aan hoe ik met mijn medemensen omga: die keuze hangt direct samen met de eerlijke of minder eerlijke prijs die een arbeider in Panama of Ghana voor zijn bananen heeft gekregen.
Aan de hand van een klassiek begrip als 'rechtvaardigheid', ook als dat woord tijdens je rondgang door de supermarkt niet zo expliciet in je hoofd zit, valt daar theologisch op te reflecteren.
Iets anders is dat voor een maaltijd altijd leven afgesneden wordt: de tomaten in je pastasaus zijn van een plant geplukt en ons brood is gemaakt van de graankorrels die uit een aar komen. Theologisch gezegd: voor ons eten worden offers gebracht. Iedere keuken is een altaar, iedere kok brengt offers om ons in leven te houden en dat leven zin te geven.
Een laatste voorbeeld is de dank die je kunt uitspreken aan het eind van een dinertje bij vrienden thuis: in je 'bedankt voor de gastvrijheid' aan het adres van de gastheer of gastvrouw liggen alle gaven besloten waarmee je bent omringd: het gezelschap en het eten, inclusief de tijd, zorg en aandacht die iemand erin gestoken heeft om voor jou een maaltijd te bereiden. Gastvrijheid is altijd groter dan wat er op tafel komt, voedsel is altijd meer dan eten.

Verbindend gesprekspartner

In het kader van feministische theologie en eco-theologie wordt al langer gereflecteerd

In Maleisië offeren mensen eerst voedsel aan bovennatuurlijke krachten in het bos voordat ze zelf gaan eten.

op voedsel, vaak in het brede kader van duurzame omgang met de aarde en al wie haar bewonen, waarbij soms inzichten gebruikt worden uit andere disciplines.
Dat is net iets anders dan waar ik mij als wetenschapper-theoloog de komende jaren op wil toeleggen. Ik claim dat theologie nodig is om voedsel te begrijpen.
Of je voedsel nu ziet als de nieuwe religie of niet, onze omgang ermee en ons spreken erover geven alle aanleiding om aan te nemen dat wetenschappelijke theologie (christelijke, maar bijvoorbeeld ook joodse of islamitische theologie) kan helpen om onze omgang met en onze kijk op voedsel beter te doorgronden.
Dit betekent dat onderzoekers op het gebied van voedsel – van voedselproductie tot voedselconsumptie tot voedselverspilling – baat kunnen hebben bij theologische kennis en perspectieven. Ik heb in het afgelopen jaar een aantal onderzoekers ontmoet dat dit zelf ook zo zien.

Baat hebben bij theologische kennis en perspectieven

Gezondheidswetenschappers, bijvoorbeeld, komen in hun onderzoeken respondenten tegen die hun *lifestyle* wel willen aanpassen en inderdaad gezonder gaan eten, maar aangeven dat ze af en toe toch 'zondigen'.
Consumptie-sociologen die ontdekten dat afhankelijk zijn van de Voedselbank slecht is voor het gevoel van waardigheid van ontvangers van die hulp, moesten diepere vragen naar existentiële lagen van die waardigheid, die gaan over het mens-zijn, links laten liggen. Deze wetenschappers herkennen dergelijke religieuze begrippen en vragen en zien de relevantie ervan, maar kunnen er in hun onderzoeken zelf weinig mee beginnen.
Theologie is een wetenschap met een begrippenapparaat en methoden waarmee je dit soort termen en noties kunt onderzoeken en kennis over de omgang met en betekenis van voedsel kunt vergroten.
Bovendien zijn theologen gewend om multidisciplinair onderzoek te doen, doordat de theologie een breed scala aan vakgebieden en benaderingen omvat: van historisch onderzoek tot het bestuderen van literaire bronnen en van filosofie tot praktische theologie die altijd uitgaat van de empirisch waarneembare praktijken van mensen.
Daardoor kan de theologie behalve gesprekspartner zijn ook een verbindende rol spelen in het gesprek tussen verschillende wetenschappen.

Open en explorerend

Hiervoor is wel een bepaald soort theologie nodig: een theologie die open en explorerend is en die nieuwsgierig zoekt naar hoe ze kan bijdragen aan het ontwikkelen van kennis. Zoals theoloog Paul van Geest in oktober 2019 in een interview met *Trouw* terecht zei over zijn aanstelling als hoogleraar aan de economische faculteit van de Erasmus Universiteit: 'De tijd is rijp voor wederzijdse verrijking.'
Die mogelijkheden tot wederzijdse uitwisseling zijn er niet alleen in verband met voedsel en de economie – omdat theologie zo'n omvattende discipline is, is uitwisseling met tal van andere disciplines moge-

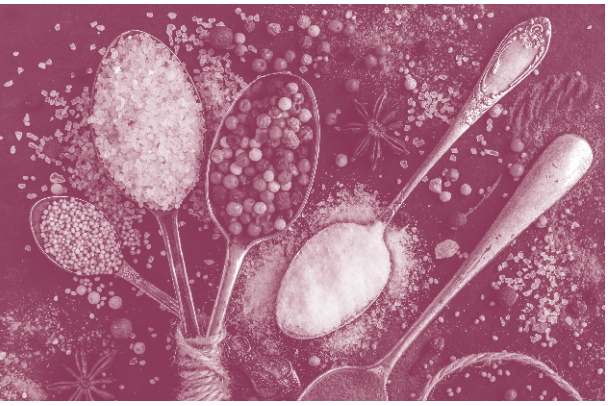

Gastvrijheid is altijd groter dan wat op tafel komt, voedsel is altijd meer dan eten.

lijk. En niet alleen mogelijk, maar ook verrassend zinnig.
Processen van ontkerkelijking en secularisatie hebben theologen vanaf de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw bescheidener en soms ook verlegen gemaakt over hun ‘recht van spreken’ en het vinden van een eigen stem. Het inzicht dat religie niet verdwijnt naarmate een samenleving moderner wordt, wordt onder wetenschappers, ook buiten de theologie en religiewetenschap, inmiddels breed gedeeld.
Het is duidelijk dat mensen blijven zoeken naar zin en samenhang. Dat maakt dat theologen vandaag de dag met eigen begrippen, verhalen en kennis hun stem weer kunnen hervinden. Dat maakt ook dat hun bijdragen in het gesprek in de ogen van andere wetenschappers zo gek nog niet zijn, mits theologen hun begrippen weten te verbinden met de begrippen van die andere wetenschappers. De theologie van de toekomst legt dat soort verbindingen.

Universitaire inbedding

Theologie gaat over alles – dit vak is als het snufje zout dat elk gerecht beter laat slagen – en kan met elke wetenschap in gesprek. Om dit gesprek met andere wetenschappen te laten slagen is theologie nodig op een bepaalde plek: de universiteit.
Daar heb ik inmiddels diverse voedingswetenschappers en gezondheidswetenschappers, economen en antropologen, filosofen en ethici gevonden waarmee ik de verschillende waarden van voedsel probeer te begrijpen en theologisch probeer te duiden. Want je moet elkaar als gesprekspartners wel weten te vinden; fysiek, maar nog belangrijker: in een gedeelde wetenschappelijke grondhouding. Iedere theologische faculteit heeft een universitaire inbedding nodig (en misschien inderdaad zelfs wel een theoloog die gepositioneerd is aan een andere faculteit).
Voedsel heeft wetenschappelijke theologie nodig, die onderzoekt en helpt te begrijpen hoe het goede leven vorm krijgt, en waar. En theologie gaat leven in gesprek met andere wetenschappen. Dan blijkt dat dit goede leven onder andere concreet vorm krijgt in de supermarkt, op het hakblok in de keuken en aan de eettafel.

— Mirella Klomp werkt als praktisch theoloog aan de Protestantse Theologische Universiteit. Zij is een van de oprichters van het Amsterdam Network for Interdisciplinary Studies on Eating (ANISE). Eerder deed zij onderzoek naar de liturgie van migrantenkerken in Amsterdam en naar moderne passies, waaronder The Passion, in de Nederlandse cultuur.

Honger de wereld uit

'Voor jou', zegt iemand uit de kerk. Ze is boerendochter en nu als manager werkzaam in de voedingsmiddelenindustrie. Ze overhandigt me twee economisch-wetenschappelijke dossiers over de landbouw en de vee-industrie[1]. 'Dank je', zeg ik. Als christen en consument ben ik blij met feiten over ons voedsel.

Hoopgevende realiteit

Ik geloof dat Mattheüs 25:35-40 ultieme zeggingskracht heeft voor onze tijd en voor de volkeren van onze tijd. De Statenvertaling (1977) verwoordt het zo:

> 'Want Ik ben hongerig geweest, en gij hebt Mij te eten gegeven … Dan zullen de rechtvaardigen Hem antwoorden, zeggende: Heere! Wanneer hebben wij U hongerig gezien, en gespijzigd? … En de Koning zal antwoorden en tot hen zeggen: Voorwaar zeg Ik u: Voor zoveel gij dit een van deze Mijn minste broeders gedaan hebt, zo hebt gij dat Mij gedaan.'

Sandra Hermanus-Schröder is theoloog, hbo-docent Levensbeschouwing, wijkpastor, en secretaris van Vegan Church. Ze is medeauteur van *Dier & Evangelie*, dat op 14 maart werd gepresenteerd. Meer informatie op: *www.veganchurch.nl*

Mijn geloof wordt ondersteund door de realiteit. En die is hoopgevend. Er zijn dalende cijfers over het aantal mensen dat wereldwijd honger lijdt. Sinds 1945 speelt de Food and Agriculture Organisation of the United Nations (FAO) wereldwijd een leidende rol in de strijd tegen de honger. *Towards Zero Hunger 1945-2030*[2] laat zien dat men, mits er daadkrachtig wordt doorgepakt, in 2030 het hoge doel zou kúnnen bereiken: honger definitief de wereld uit!

Haalbare weg

Dit betekent dat de woorden van de Heer aan de volkeren in onze tijd werkelijkheid kunnen worden. Daarnaast kan de vierde bede uit het Onze Vader, 'Geef ons heden ons dagelijks brood', elke dag voor elk mens verhoord worden. Niet straks, maar nu al. Dat is nog eens goed nieuws: evangelie! Toch gebeurt de verhoring van de vierde bede niet voor iedereen en ook niet elke dag. Nog steeds lijden er ruim 800 miljoen mensen wereldwijd dag in dag uit honger en sterven er kinderen door gebrek aan voedsel. Aan wie ligt dit dan?

Met deze prangende vraag in gedachten, blader ik door de economisch-wetenschappelijke dossiers die de vriendelijke dame uit de kerk me heeft gegeven. Mijn oog valt op een bijdrage over landbouw- en handelspolitiek: 'Er lijden 800 miljoen van de 7,5 miljard mensen honger, hoewel de oogst van de wereld 12 tot 14 miljard mensen kan voeden.'[3]

'... de oogst van de wereld kan 12 tot 14 miljard mensen voeden'

Dit confronterende feit van 800 miljoen hongerende medemensen heb ik eerder gelezen[4], zeven jaar geleden. In die tijd besluit ik om me te informeren over de vraag waar mijn voedsel vandaan komt. Tijdens lezingen op *Vegan festivals*[5] en in dialoog met anderen kom ik tot de conclusie dat er een haalbare weg voor eerlijke wereldvoedselverdeling is: een radicale keuze voor de plantaardige keuken.
Ik kom hiertoe in een tijd – zo duid ik dit met de kennis van nu – dat de Geest van God over de wereld waait. Honderdduizenden – van Australië tot Zuid-Amerika en van Amsterdam tot Zuid-Afrika – openen hun harten voor de roep van de komende Koning. Het is een spiritueel ontwaken en een nieuwe vorm van verbinding buiten de instituten van de kerken om, geboren uit Gods Geest en passend bij het hart van Jezus.
Dat overstappen op de plantaardige keuken zo'n haalbare weg voor eerlijke wereldvoedselverdeling is, realiseer ik me pas echt als ik in genoemd artikel lees dat 'de oogst van de wereld 12 tot 14 miljard mensen kan voeden'. De grote vraag is waar die oogst heen gaat. Want er is dus meer dan voldoende plantaardige voeding voor iedereen.

Verhoring voor 800 miljoen honger lijdende mensen: plantaardige keuken

En toch is de vierde bede uit het Onze Vader nog steeds niet wereldwijd verhoord. Het zou aan God kunnen liggen, of is er misschien een invloed van de mens die de verhoring van het gebed verhindert?

Twee gedachtesporen

Ik meen dat dit laatste een grote rol speelt. Daarom zijn er twee gedachtesporen waardevol om te verkennen: het ene gaat over het Nederlandse voedselbeleid en het andere over de Bergrede, waarin de vierde bede van het Onze Vader is ingebed.

Voedselbeleid

De Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR)[6] geeft in 2014 aan dat er – ondanks de vele initiatieven – op het gebied van voedsel nog veel te winnen valt. Waarden als ecologische houdbaarheid, volksgezondheid, robuustheid krijgen een plaats in het nieuw te ontwikkelen voedselbeleid. Het eerder genoemde hoge doel: '*honger definitief de wereld uit*' staat echter niet centraal, terwijl Nederland daar zeker een rol in kan spelen.
Dit vergt moed tot een nieuw bewustzijn, een paradigma-shift. Deze shift is een ultieme vorm van solidariteit en

verbinding met de ander. Het houdt de morele spiegel voor en het spreekt wilskracht aan. Het roept op tot concrete inspanningen, juist van diegenen die daartoe in staat zijn: Nederlandse politici, economische partners in het veld, de individuele consument. En zeker diegenen die zich in hun spirituele leven laten leiden door het christelijke denken, geloven en handelen.

Bergrede

Het Evangelie van Mattheüs – en in het bijzonder de Bergrede (hoofdstuk 5-7) – bevat concrete moreel juiste handelingsalternatieven voor het leven van alledag. Een kwestie van doen, zou men denken. De joodse nieuwtestamenticus Pinchas Lapide (1984) legt echter in zijn inspirerende boekje over de Bergrede[7] uit wat gelovigen in de weg kan zitten. Lapide's appèl is scherp, juist als het gaat om de vraag of de Schrift de dagelijkse praktijk van de gelovige – ook als consument – mag en kán leiden. Dat dit lastig is, blijkt spoedig.

> 'De christenheid heeft het op meesterlijke wijze verstaan om met behulp van de theologie de stootkracht van de Bergrede op te vangen, om te buigen en daar ondertussen zelf heel rustig onder te blijven.'[8]

Lapide onthult vervolgens christelijke interpretaties die het allemaal niet eenvoudiger maken. Zo zou de Bergrede getuigen van onhaalbaar perfectionisme, onvervulbaarheid, morele dweperij of romantisch radicalisme. Het is bedoeld voor de discipelen of als wegwijzer in het privéleven van de individuele gelovige.[9] Er is echter op geen enkele wijze een concreet praktisch programma voor het collectief of voor de mondiale gemeenschap te ontwikkelen. Jezus' woorden hebben geen relatie tot welke politieke keuze dan ook, meent men. Kerk en staat dienen gescheiden te blijven.

Kansen om tot een nieuw bewustzijn te komen

Zo gedacht is het haast een onmogelijkheid om te hopen op de verhoring van elk oprecht gebed 'Geef ons heden ons dagelijks brood'. Ik meen echter, dat zowel persoonlijke reflecties op als de gemeenschappelijke dialoog over een nieuw voedselbeleid én de haalbaarheid van de Bergrede, in het hier en nu kansen bieden om tot nieuw bewustzijn te komen, tot zegen van onszelf, van geloofsgenoten en medemensen wereldwijd.

100 miljard stuks vee

Terug naar het hoge doel: 'honger is in 2030 de wereld uit'. Het zou een prachtig missionair statement zijn als Nederlandse gelovigen de woorden van de Heer voor de volkeren over honger in onze tijd radicaal serieus nemen. En dan gaat het om keuzes. Want in dat laatste zit 'm de crux. De vraag is namelijk waar de oogst van al dat plantaardige voedsel – dat 12 tot 14 miljard mensen kan voeden – jaarlijks naartoe gaat.
Het USDA[10] bericht in 2019 over wereldwijd ruim 100 miljard stuks vee. En dit vee

Moeder aarde

De aarde is ook onze moeder,
zij is de moeder van heel de natuur,
moeder van al wat menselijk is.

Zij is de moeder van alles,
want zij bergt het zaad van alles in zich.

De aarde van de mensheid doorvochtigt alles,
al het groen,
alle kiemkracht.

Zij is op zo vele manieren vruchtbaar.

Al het geschapene brengt zij voort,
toch zijn niet alleen wij mensen uit haar ontstaan,
maar ook het lijf van de mens geworden Zoon van God.

Gebed van Rob van Essen – Vrij naar Hildegard von Bingen (1098-1197)

wordt ... vetgemest. Geheel tegen de aard van het dier in wordt het industrieel in zo kort mogelijke tijd volgepropt met een overdaad aan plantaardige voeding en geschikt gemaakt als product voor menselijke consumptie. Met andere woorden, voor het mondiale vee is er plantaardig voedsel in overvloed. Maar voor elke mens op onze aarde is er niet zoiets als 'ons dagelijks brood'?

Bekering en eerlijk delen

Het kan anders. Dominee, schrijver, dichter en theoloog Hans Bouma geeft al in de jaren zeventig (!) een uitweg uit deze impasse[11]. Zijn uitweg is vijftig jaar geleden opgetekend, maar nog zo actueel:

'Natuurlijk kunnen we de mondiale roep om brood niet vrijblijvend onder Gods aandacht brengen. We zullen er eigenhandig het nodige aan moeten doen. Met het oog op de schreeuwende honger van de door ons arm gemaakte en vervolgens systematisch arm gehouden landen kan de vierde bede voorlopig alleen maar betekenen:

Geef ons bewoners van de rijke landen, heden de mentaliteit om eindelijk eerlijk te verdelen wat Gij ons allen hebt bestemd.

We bidden om een diepgaande bekering, een volslagen nieuwe econo-

mische orde, een radicaal andere type samenleving. En met het oog op de schreeuwende nood van de door ons zo geterroriseerde en uitgebuite schepping kunnen de woorden 'Geef ons heden ons dagelijks brood' voorlopig alleen maar betekenen:

Geef ons de mentaliteit om ons bescheiden aan de gestelde grenzen te houden en het recht op leven te erkennen van alles waar Gij scheppenderwijs Uw hart in hebt gelegd. We bidden om bevrijd te worden uit de kooi van het antropocentrisme. We bidden om een – ook voor planten en dieren – bewoonbare aarde.'[12]

Met je winkelmandje

Wat een zegen, dit gebed van de Heer, waarmee Hij allen die in Zijn Naam geloven verenigt. Telkens als er in de gemeente en thuis wordt gebeden: 'Geef ons heden ons dagelijks brood', zie ik dit als een ultieme kans om ons te verootmoedigen voor God en om ons de hedendaagse landbouw- en handelspolitiek bewust te zijn.

Vragen welke duurzame stappen wij kunnen zetten

Laten we Gods Geest vragen welke duurzame stappen wij als wereldburgers en consumenten kunnen zetten.
En laten we dan maar klein beginnen, gewoon bij het boodschappen doen. Zeg maar, creatief-praktische missiologie met je winkelmandje!

Noten

[1] *Konzernatlas. Daten und Fakten über die Agrar- und Lebensmittelindustrie 2017* en *Fleischatlas 2018. Daten und Fakten über Tiere als Nahrungsmittel.* Geraadpleegd 20 december 2019, www.boell.de

[2] Food and Agriculture Organisation of the United Nations. Geraadpleegd 20 december 2019, www.fao.org/documents/card/en/c/I7905EN

[3] Reinhild von Benning, 'Protest, boykott und widerstand', *Konzernatlas 2017*, 45

[4] Een voorbeeld hiervan is te vinden in: Lisa Steltenpool, *De vegarevolutie. De onmisbare gids voor veganistisch eten*, Amsterdam: Prometheus/Bert Bakker, 2014, 71-72

[5] Voorbeeld van Vegan festivals, georganiseerd door bijvoorbeeld ProVeg (Veggie World). Geraadpleegd 31 januari 2020, proveg.com/blog/

[6] WRR-rapport, nr. 93, *Naar een voedselbeleid*, 02-10-2014. Geraadpleegd 15 januari 2020, www.wrr.nl/onderwerpen/voedsel/documenten/rapporten/2014/10/02/naar-een-voedselbeleid

[7] Pinchas Lapide, *De Bergrede, utopie of program*, Baarn: Ten Have, 1984

[8] Citaat van de nieuwtestamenticus Günther Bornkamm (1905-1990), aangehaald door Lapide in *De Bergrede, utopie of program*, 7

[9] Lapide, 8-11

[10] US Department of Agriculture (Statistics 2019). Geraadpleegd 20 december 2019, www.statista.com/graphic/1/263979/global-cattle-population-since-1990.jpg

[11] Hans Bouma, *Het Onze Vader. Mattheüs 6. Verklaring van een Bijbelgedeelte*, Kampen: J.H. Kok, 69-77.

[12] Met toestemming overgenomen.

Bankieren tussen verspilling en nood

Voedselbanken in Nederland

> ‘Soms heb je niet genoeg geld om alle boodschappen te kopen die je eigenlijk nodig hebt voor jou en je gezin.’ Zo begint een filmpje op de site van Voedselbanken Nederland – een vereniging waarvan 169 voedselbanken lid zijn. Hun slogan haalt de twee kanten van het fenomeen al bij elkaar: ‘Oog voor voedsel, hart voor mensen.’

Want hoewel het meest zichtbare doel van voedselbanken is om mensen met een te krappe portemonnee een tijdje bij te staan, is een andere doelstelling een einde te maken aan voedselverspilling. Voedselbanken bemiddelen dus tussen overschot en tekort. Sinds de eerste voedselbank in 2002 in Rotterdam werd geopend is het een vertrouwde instelling in praktisch elke gemeente van Nederland geworden.

Initiatiefnemers en vrijwilligers

Voedselbanken zijn, zoals het jaarverslag van 2018 van Voedselbanken Nederland schrijft, ‘een initiatief ván de samenleving vóór de samenleving’. De overheid werkt wel samen met voedselbanken, maar is geen initiatiefnemer of financieel hoofdverantwoordelijke.
Een van de kernwaarden van voedselbanken is dat er uitsluitend vrijwilligers werken; landelijk een kleine 12.000. Hoewel een deel van de klanten van de voedselbank graag een meer wederkerige relatie zou willen hebben, zoals onderzoekers Mayke Kromhout en Lia van Doorn van de Hogeschool Utrecht aangeven, is het beleid van Voedselbanken Nederland dat ontvangers geen vrijwilligers kunnen zijn, omdat ervaring geleerd heeft dat dit problemen op kan leveren.

‘Een initiatief ván de samenleving vóór de samenleving’

Dat voedselbanken drijven op vrijwilligers, kan tot een zekere fragiliteit leiden waarin weinig personen veel werk verzetten en veel verantwoordelijkheid dragen. Inkadering in en ondersteuning via sociale instanties helpt de stabiliteit van de organisatie.

Voedselbanken zijn een deel van de oplossing voor armoede en verspilling. Helaas zijn de klanten vaak de sluitpost.

In het rapport *Armoede in Nederland 2019* van kerken en kerkelijke organisaties werd duidelijk dat kerkelijke ondersteuning van voedselbanken groot is: het is het platform waar diaconieën landelijk het meest mee samenwerken, met name door collectes en voedseldonaties te organiseren. Daarnaast verlenen kerkelijke vrijwilligers immateriële steun en is de kerk een steunpunt voor voedselbanken.

Hoe komt het eten bij de voedselbanken en wat zit er in een pakket?

In de voedselpakketten zit eten dat ergens tussen producent en verkoop uit het proces is gehaald: dat kan zijn vanwege een overschot, om een verkeerd label op het product of omdat het product dicht of op de uiterste verkoopdatum is (en nog niet verkocht).
De aanvoer van goederen aan voedselbanken komt van verschillende kanten.

- Ten eerste zijn er de banden met supermarkten, zowel regionale distributiecentra en plaatselijke vestigingen.
- Ten tweede wordt er direct geleverd vanuit telers van groente en fruit.
- Ten derde zijn er de voedselproducenten die direct hun producten – vaak houdbare zaken – leveren.
- Tot slot zijn er de giften die de voedselbanken ontvangen van individuen en organisaties (zoals kerken), zowel in natura als in financieel.

Voor de voedselpakketten wordt geprobeerd zoveel mogelijk gezond voedsel te verstrekken, zegt Voedselbanken Nederland. Het introductiefilmpje vertelt de kijker: 'Bij de voedselbank krijg je vooral eten zoals bijvoorbeeld brood, koffie of verse groenten en fruit. Soms zijn er ook andere dingen zoals schoonmaakspullen, deodorant of maandverband.' In 2018 – de jaarcijfers voor 2019 zijn nog niet beschikbaar – werden er in totaal 44 miljoen producten uitgegeven door voedselbanken.
Dat de realiteit vaak minder rooskleurig is, blijkt uit het onderzoek van Wageningen Universiteit. Hilje van der Horst, Stefano

Pascucci en Wilma Bol ontdekten in interviews met klanten van de voedselbank dat het voedsel in de pakketten die zij ontvangen bijna altijd óp of óver de uiterste houdbaarheidsdatum is en dat er zelfs regelmatig bedorven voedsel wordt uitgedeeld. Ook bevatten de pakketten vaak veel lang houdbare producten met veel vet en suiker.

Wie zijn de klanten?

In 2018 maakten 140.000 mensen (33.000 huishoudens) gebruik van de hulp die door voedselbanken wordt gegeven. Van de klanten van de voedselbank was 38% kinderen en jongeren onder de 18 jaar (52% van de huishoudens zijn gezinnen, de meerderheid daarvan zijn één-oudergezinnen). Voor 2019 lopen de prognoses op naar 150.000 personen.
Mensen komen bij een voedselbank terecht om verschillende redenen: werkelozen en mensen met (zeer) lage inkomens; kleine zelfstandigen die niet genoeg inkomsten genereren om van rond te komen of failliet zijn gegaan; en mensen die om persoonlijke redenen, zoals ziekte of echtscheiding niet (meer) voldoende geld hebben.
Instanties, ook die van de overheid, verwijzen mensen door naar de voedselbank wanneer in het proces van ondersteuning blijkt dat ze ervoor in aanmerking zouden kunnen komen.
In een eigen intake van de voedselbank wordt bekeken of iemand inderdaad in aanmerking komt voor een voedselpakket. Voedselbanken Nederland geeft aan dat na aftrek van alle vaste lasten er aan inkomsten niet meer mag overblijven dan € 230 voor een alleenstaande voor eten en kleding per maand. Per extra bewoner op een adres/kind mag daar € 95 bovenop geteld worden.
Vaak gaat hulp ontvangen van de Voedselbank gepaard met andere vormen van hulp, zoals sociaal-juridisch advies omtrent regelgeving en sociale voorzieningen.

Schaamte ...

Dat mensen niet zo maar aankloppen bij de voedselbank blijkt uit het introductiefilmpje. Op een van de slides staat de tekst: 'Je hoeft je nooit te schamen als je hulp van de voedselbank nodig hebt. Het is juist fijn dat de voedselbank er is voor iedereen die niet genoeg geld voor boodschappen heeft! Er komen veel mensen bij de voedselbank. Je bent niet de enige!'
Is deze goedbedoelde geruststelling afdoende om bij mensen in armoede, en met name mensen die met een inkomensval te maken hebben gehad, het gevoel van schaamte weg te nemen?

Het gevoel van schaamte en het ervaren van armoede wordt versterkt

... en waardigheid

De kwestie van schaamte over het ontvangen van voedselpakketten van de voedselbank kwam ook naar voren in een presentatie tijden het seminar *Nurture and Culture* (VU, 5 november 2019 – zie ook blz. 52).
Dr. Hilje van der Horst stelde, naar aanleiding van onderzoek dat zij had gedaan, de vraag naar de waardigheid van de ontvanger in de uitwisseling die plaatsvindt bij een voedselbank. Want als een van de doelstellin-

gen van voedselbanken verspilling tegengaan is, wat is dan het eten dat wordt aangeboden in de ervaring van de ontvanger? Wat doet het met hun gevoel van waardigheid als mensen eten ontvangen dat bijvoorbeeld over de uiterste verkoopdatum is? Is dit een gewenste vorm van liefdadigheid?
Van der Horst en haar collega's concludeerden dat de inhoud van de voedselpakketten en de houding van dankbaarheid die vrijwilligers verwachten, het gevoel van schaamte en de ervaring van armoede kunnen versterken.
Daarnaast blijkt het in de praktijk ook vaak niet mogelijk rekening te houden met de geloofs- of levensovertuigingen of specifieke diëten, waardoor pakketten minder bruikbaar zijn voor een deel van de klanten van de voedselbank. Zo is er intussen in Rotterdam een *halal* voedselbank die rekening houdt met de islamitische regels over eten.

Nieuwe sociale status

Hille Hoogland en Jonathan Berg schrijven naar aanleiding van hun onderzoek naar schaamte bij klanten van de voedselbank in Amsterdam: '(het) gebruik (gaan) maken van de voedselbank geeft een nieuwe sociale status, waar de mensen zelf een negatieve associatie bij hebben die is gerelateerd aan de verwachtingen van de sociale omgeving.' Mensen schamen zich er tegenover familie, vrienden en buren voor om niet rond te kunnen komen en zelfstandig de eindjes aan elkaar te kunnen knopen. Klanten gaven aan niet in de buurt van de voedselbank of met het krat producten gezien te willen worden.
Daarnaast concludeerden de onderzoekers dat ook de werkwijze van de voedselbanken niet helpt: bijvoorbeeld in de intake moet men inzage geven in de volledige financiële situatie. Ook ervaren mensen schaamte omdat ze niet meer kunnen kopen wat ze zelf nodig achten of gewend waren te kopen door de terugval in inkomsten.

Gelijkwaardiger relatie

Hoe kan waardigheid centraal staan, in plaats van 'voedselverspilling' of 'het armoedevraagstuk'? Hille Hoogland en Jonathan Berg adviseren naar aanleiding van hun onderzoek in Amsterdam om te werken aan een gelijkwaardigere relatie tussen vrijwilligers, hulpverleners en klanten. Daarnaast suggereren ze de oprichting van 'sociale supermarkten' waar zowel vermogenden en minder vermogenden boodschappen kunnen doen uit de overschotten van de levensmiddelenindustrie: op die manier wordt ook het stigma van armoede weggenomen en kunnen mensen producten kiezen die religieus, cultureel en voor diëten toepasselijk zijn.

Model van 'sociale supermarkten' kan stigma wegnemen

Ook Hilje van der Horst noemde in haar presentatie tijdens voornoemd seminar de optie van een supermarktmodel als alternatief voor de voedselbank, maar om een andere reden: het tegengaan van het gebrek van voedselbankklanten aan keuze in producten. Voedselbanken Nederland stelde het supermarktmodel overigens ook als één van de doelstellingen voor 2019.

Van der Horst raadt ook aan dat er gekeken wordt naar hoe de relaties in de driehoeksverhouding leveranciers-vrijwilligers-klanten verbeterd kunnen worden. Leveranciers zouden voedselbanken niet moeten zien als een plek waar ongewenst eten gemakkelijk gedeponeerd kan worden. Ontvangers zouden de mogelijkheid moeten krijgen om bij te dragen aan het werk in de voedselbank, zodat ze meer invloed hebben op de inhoud van de pakketten en zodat de relatie tussen de vrijwilligers en de klanten als 'gever' en 'ontvanger' veranderen.

Dagelijks brood heden voor allen?

Er is nog een vierde, grotendeels onzichtbare, partij in het verhaal van voedselbanken en de noodzaak die daarvoor bestaat: de overheid. Voedselbanken ontvangen nauwelijks subsidies en worden over het algemeen gezien als een smet op het blazoen van Nederland.
In de politiek wordt er vanuit links perspectief gewezen op het gebrek aan sociale ondersteuning voor de financieel minder draagkrachtigen, terwijl rechts wijst op de bestaande regelgeving (bijstand en bijzondere bijstand) en die als afdoende beschouwt. Natuurlijk is de voedselbank geen structurele oplossing voor armoede – en dat pretendeert ze ook niet te zijn. Er lijkt echter geen politieke wil te zijn om beleid te vormen dat de problemen van zowel armoede (die stijgende is) als verspilling structureel aanpakt: dit wordt overgelaten aan bedrijven en burgerinitiatieven.
Voedselbanken zijn een deel van de oplossing voor armoede en verspilling, maar in die oplossing zijn de klanten helaas vaak de sluitpost: zij ontvangen voedsel dat niet (meer) geschikt wordt geacht voor de verkoop (en bij implicatie voor consumptie). Hun waardigheid is steeds weer in het geding door de schaamte en stigmatisering die zij ervaren bij het moeten aankloppen bij de voedselbank, in de interacties met de vrijwilligers en door de inhoud van het pakket. En dat is niet het beleg dat op het dagelijks brood zou moeten zitten.
Schaamte is een ongewenste bijwerking van het fenomeen voedselbank. De bovengenoemde suggesties voor het respecteren van de waardigheid van voedselbankklanten zijn dan ook broodnodig.

Literatuur

– Voedselbanken Nederland, *Jaarverslag 2018*, voedselbankennederland.nl/wat-we-doen/beleid-en-jaarverslagen/
– Mayke Kromhout en Lia van Doorn, *Voedselbanken in Utrecht. Deelnemers in beeld*, Kenniscentrum Sociale Innovatie, Hogeschool Utrecht, 2013
– Hille Hoogland en Jonathan Berg, 'Ervaringen van schaamte en psychologisch lijden door voedselbankklanten', *Journal of Social Intervention: Theory and Practice 2016*, vol. 1, issue 1, 71-89
– Hilje van der Horst, Stefano Pascucci en Wilma Bol, 'The 'dark side'of food banks? Exploring emotional responses of food bank receivers in the Netherlands', *British Food Journal* 2014, vol. 116, no. 9, 1506-1520

— Nienke Pruiksma is stafmedewerker van de Nederlandse Zendingsraad en hoofdredacteur van *TussenRuimte*.

Avondmaal als missionair symbool van een gastvrije en inclusieve kerk

Op Kerstavond 2018 deed ik onderzoek naar het begrip van Avondmaal in een gemeente van de Protestants Christelijke Batak Kerk (HKBP) in Jakarta. Er waren ongeveer duizend personen aanwezig voor de kerstviering, maar aan het Avondmaal, dat na de dienst wordt gehouden, namen maar tweehonderd mensen deel.

In interviews gaven enkele jonge vrouwen hun mening over het Avondmaal als een heilig ritueel. Een van hen zei:

> 'Ik ben niet klaar voor het ontvangen van brood en wijn. Ik ben een zondaar.'

Ze benadrukte dat ieder die het brood en de wijn van God wil ontvangen zich moet voorbereiden, omdat het Avondmaal een heilig sacrament is.
Iemand anders zei met een uitdrukkingsloos gezicht:

> 'Ik heb geen interesse in het deelnemen aan het Avondmaal in de kerk. Er is niets bijzonders aan dat sacrament.'

Ik vroeg door naar hoe ze zich voelde als ze niet aan het Avondmaal ging: 'Mis je het niet?' Ze antwoordde:

> 'Nee, het is prima zo, omdat ik niets bijzonders krijg van het Avondmaal. Dus ga ik naar huis na de dienst of ontmoet ik mijn vrienden ergens voor een maaltijd. En Jakarta is vol files na de dienst, dus ik ga liever vroeg naar huis.'

Weer iemand anders zei dat het Avondmaal heilig was:

> 'Ik ben een zondaar en ik was vergeten me voor te bereiden om brood en wijn te ontvangen. Dus koos ik ervoor om naar huis te gaan.'

Een van de vrouwen zei:

> 'God vergeeft door het Avondmaal, dus het is soms moeilijk om Gods brood en wijn te ontvangen als je niet je eigen schuldenaren hebt vergeven. Daarom ben ik niet klaar voor het Avondmaal. Het is zo heilig dat ik er niet geschikt voor ben.'

Omdat deze vrouwen het Avondmaal als iets zo heiligs zagen, waren ze bang om het aan te nemen. Ze voelden zich zondig en geloofden dat ze het niet verdienden het Avondmaal aan te nemen, omdat ze zich niet voldoende hadden voorbereid. Als gevolg van deze opvattingen nam slechts een kwart van de gemeente deel aan het Avondmaal.
Het onderzoek maakt duidelijk dat het idee van het Avondmaal als absolutie angstaanjagend is voor een groep mensen – waarmee ik niet wil beweren dat voorbereiding op het Avondmaal onbelangrijk is of dat het niet heilig is.

Theologische bronnen

In dit artikel wil ik een aantal theologische bronnen aanboren die zouden kunnen helpen bij de verdeeldheid in de gemeente en de (zelf)uitsluiting van het Avondmaal. Hoe kan het Avondmaal ervaren worden als Gods uitnodiging aan al zijn mensen om Gods liefde die Hij de wereld gaf te proeven? Hoe kan het Avondmaal helpen om een inclusieve kerk te scheppen? Het Avondmaal als een missionair symbool laat zien hoe de kerk dient te antwoorden op Gods oproep om de hele wereld te dienen en God te danken voor de redding van de wereld. Het Avondmaal heeft ten slotte een diepe betekenis voor allen die het vieren.

Vreugdevol geschenk

Het Wereldraad-document *Doop, Eucharistie en Ambt* (BEM-rapport) verklaart:

> 'De Eucharistie is wezenlijk het sacrament van de gave die God ons schenkt in Christus door de kracht van de Heilige Geest. Elke christen ontvangt deze heilsgave doordat hij deelneemt aan het lichaam en bloed van Christus. In [...] het eten van het brood en het drinken van de wijn schenkt Christus gemeenschap met zichzelf. God is zelf aan het werk, Hij geeft leven aan het lichaam van Christus en vernieuwt elk lid. In overeenstemming met Christus' belofte ontvangt elk gedoopt lid van het lichaam van Christus in de Eucharistie de verzekering van de vergeving van zonden (Matteüs 26:28) en het onderpand van eeuwig leven (Johannes 6:51-58).'

Dit betekent dat het Avondmaal een inclusief ritueel is: het gaat niet alleen om vergeving, maar het is een gave die God ons in Christus door de kracht van de Heilige Geest schenkt. Het is een *anamnesis*, een gedachtenis aan Christus. In het Avondmaal gaat het om Christus: zijn leven, dood en wederopstanding.
In de Protestants Christelijke Batak Kerk (HKBP) wordt het Avondmaal alleen als vergeving gezien. En daarmee wordt vergeten het Avondmaal te zien als een '*Christ event*', een vreugdevol geschenk van God en een moment voor dankbaarheid. Deze bredere opvatting kan de kerk helpen met het actief zijn in het dagelijks leven na het ontvangen van het Avondmaal.

'Liturgie na de liturgie'

Ion Bria schrijft dat de handelingen van de kerk een vorm van 'liturgie na de liturgie' zijn. Het Avondmaal wordt daarmee een middel om de missie van de kerk in de wereld te realiseren. Moderne orthodoxe

theologie noemt dit de 'eucharistische (be)kering': het is niet de kerk die het Avondmaal voortbrengt, maar de Eucharistie brengt de kerk voort en maakt haar tot wat zij is.
'Liturgie na de liturgie' moedigt de kerk aan om over de grenzen van de eucharistische gemeenschap heen, de gemeenschap in de omgeving te dienen. De Avondmaalsliturgie is niet een vlucht naar binnen, of een vrome afwending van de realiteit, maar roept op en stuurt de gelovige op pad om 'het sacrament van de naaste' buiten de tempel op het marktplein te vieren, daar waar de schreeuw van de armen en verdrukten te horen is.

Daar waar de schreeuw klinkt van armen en verdrukten

Dit is volgens Bria de verbinding tussen deelnemen aan 'de grote gebeurtenis van bevrijding van zonden en gemeenschap met Christus' en bewijs van 'de herschepping van ons kleine bestaan tot lichaamsdeel van Christus' in het dagelijks leven. Deze uitleg geeft de mogelijkheid aan alle gedoopte leden om het Avondmaal te accepteren en om een 'liturgische' houding te hebben die versterkt wordt door deelname aan het Avondmaal.
Zo kan men zich beter voorbereiden voor het Avondmaal en het aannemen in plaats van vrezen – en hierdoor nieuwe mensen in Christus te worden. Het betekent dat het Avondmaal niet opgesloten wordt als ritueel in de kerk. Het deelnemen en de handelingen die eruit voortvloeien tonen de implicaties van het accepteren van het Avondmaal.
Martha L. Moore-Keish schreef:

> 'Criteria voor het adequate gebruik kunnen worden afgeleid uit de maaltijdcontext van het Avondmaal, die aangeven dat het brood en de wijn herkenbaar eten en drinken is, dat het gezelschap van anderen essentieel en niet bijzaak is voor de handeling, dat de verzamelde mensen erkennen dat het voedsel gegeven is en niet door henzelf worden gegenereerd – dit erkennen leidt tot dankbaarheid.'

Hier wordt de relatie tussen liturgie en het dagelijks leven van christenen beschreven. Moore-Keish benadrukt het delen van het brood, het genezen van pijn, verzoening en rechtvaardigheid brengen in het leven. Zowel Bria als Moore-Keish vragen de kerk indirect het Avondmaal niet slechts te beschouwen als een vergeving van zonden en belofte van eeuwig leven, maar als een grensoverschrijdende handeling. Wanneer kerken op deze manier naar het Avondmaal kijken is het een uitnodiging om de gesloten hekken te openen en recht te doen aan de hele mensheid.

Voorproefje

Het Avondmaal nodigt de kerk uit om het geschenk dat haar gegeven is te ervaren, samen met degenen die zich moeten voorbereiden op het ontvangen van Gods liefde en genade, en om in solidariteit met de gemarginaliseerden te leven. Degenen die deelnemen aan het Avondmaal worden

Volkeren van de wereld

Kijk, Jezus, naar de volkeren
in de groene wouden,
volkeren met gitzwarte handen.
In uw handen
wekken cassave en gierst bij hen
het verlangen naar broederschap.

Kijk, Jezus, naar de volkeren
van de blauwe oceaan,
verspreid over kusten en eilanden.
In uw handen
worden ze door het delen
van vis tot een gemeenschap.

Kijk, Jezus, naar de volkeren
met de kleur
van hun gouden tempels.
In uw handen
wordt rijst een leven gevend
voedsel voor talloze mensen.

Kijk, Jezus, naar de volkeren
met maiskolven
in hun bruine handen.
In uw handen
voeden zij het
diepe respect voor de armen.

Kijk, Jezus, naar de volkeren
van de grote korenvelden
met hun rijkgevulde schuren.
In uw handen
verandert het gewijde brood
in brood gedeeld met de vreemdeling.

Dan zullen wij,
volkeren uit Afrika en Oceanië,
uit Azië, Europa
en de beide Amerika's,
één zijn in uw handen.

Jacques Lancelot
In: 'Gebeden voor elke dag',
Heerenveen: Jongbloed, 2019, blz. 63

opgeroepen te komen met een houding van boetedoening en met het verlangen om een nieuw leven in Christus te delen.
Letty Russel schrijft dat men wordt uitgenodigd om het brood en de wijn aan Gods tafel te proeven. Iedereen die aanschuift heeft zijn of haar eigen gaven, onafhankelijk van gender, klasse, seksuele oriëntatie of fysieke capaciteiten. Dit geeft een nieuwe betekenis aan Gods tafel: het wordt een open en gastvrije tafel, de hekken die er eerst omheen stonden zijn verwijderd. Deze gastvrije tafel is de tafel van gemeenschap. Deze tafel is symbool dat diegenen die een plaats geweigerd werden aan de tafel van de witte, rijke heren, nu welkom worden geheten aan Gods tafel. Zij krijgen een voorproefje van dat ultieme moment

de volle gemeenschap met God te zullen vieren.
Russel schreef ook:

> 'Als we aan tafel aanschuiven, dan onderscheiden we het lichaam van Christus niet alleen in het gebroken brood, maar ook in de gebroken mensen in deze wereld. Als we hen bij ons verwelkomen, mogen we de gave van een vernieuwde kerk ontvangen, een kerk die buitenstaanders welkom heet [...].'

Russell zag dat de kerken in het vieren van het Avondmaal gesloten waren voor de gemarginaliseerden in de samenleving. Door een nieuw accent te leggen op het Avondmaal als de gastvrije tafel van God wilde zij die discriminatie tegengaan.

Actieve oproep

In de theologie van Bria, Moore-Keish en Russell zien we dat het Avondmaal als een missionair symbool een actieve oproep is aan allen die deelnemen, om de hekken rond de tafel weg te halen en er een open tafel van te maken. Deze open tafel is het symbool van een gastvrije gemeenschap.

Haal de hekken weg, maak er een open tafel van

Cathy Ross schrijft dat gastvrijheid nooit een monoloog kan zijn, maar een profetische dialoog is. Het verlangt relaties, ontvangen, gemeenschap en verandering. Gastvrijheid is een constante handeling die verandert en waarover onderhandeld wordt, als we met elkaar omgaan en ons aan elkaar verbinden.
Gastvrijheid is de ander te eten geven zoals Jezus' banket ons voordoet. Jezus vierde het messiaans banket met de verkeerde mensen: want de overvloed van God wordt gevierd. Gods huis is een huis waarin er meer dan genoeg, waarin een buitengewone gastvrijheid is, wanneer voedsel en wijn vrijgevig worden gedeeld en het goddelijk welkom aan iedereen wordt aangeboden.

Gedeelde maaltijden zijn essentieel voor gastvrijheid en missie

Gedeelde maaltijden zijn daarom essentieel voor zowel gastvrijheid als missie. Ross schrijft dat samen eten iedereen gelijk maakt. Als we samen eten, zijn we niet meer op onze hoede, delen we verhalen, vieren we onderlinge relaties: dit is het hart van zending als onze verhouding tot God en onze naaste. Samen eten brengt ons in een profetische dialoog als we samen praten, leren en luisteren en de muren tussen ons afgebroken worden.
En in het Avondmaal wordt dit op zijn krachtigst uitgedrukt. Het ritueel van eten en drinken brengt alle deelnemers bijeen in gedachtenis aan Christus. We gedenken hoe Jezus ons opneemt in de relatie met God en we gedenken de pijn en het verdriet. Tegelijkertijd verheugen we ons en vieren onze verzoening en de nieuwe relatie die mogelijk is gemaakt door het offer en de ultieme handeling van gastvrijheid van Christus.

Ross schrijft dat als we het Avondmaal vieren, we niet alleen de voortekenen van het hemelse banket afschilderen, maar dat we ook voeding voor de weg naar Gods banket krijgen. Jezus is de gastheer als we eten van zijn lichaam en bloed, en wij zijn de gasten als we ons voeden met Hem door geloof en in dankbaarheid.

Het Avondmaal verhaalt van relaties, niet langer vreemden

Als we het Avondmaal als een missionair symbool zien, dan gaat het over het belijden van de kerk. Met het breken van het lichaam van Christus aan Gods tafel met *alle* mensen worden grenzen en muren afgebroken.
Het Avondmaal als missionair symbool verhaalt van relaties, van vrienden en niet langer vreemden, en het ontvangen van brood en wijn als een profetische dialoog die leidt tot spreken over rechtvaardigheid.
Het is ook een oproep aan de kerk om rechtvaardigheid binnen haar eigen bestaan en gelederen te bevorderen, zodat mensen zich welkom voelen aan de tafel, zodat ze niet naar huis gaan omdat ze denken dat er voor hen geen plaats is omdat ze te zondig zijn om aan te schuiven.

Vertaald uit het Engels door Nienke Pruiksma

Literatuur

– Ion Bria, *The Liturgy after the Liturgy: Mission Witness from an Orthodox Perspective,* Geneva: WCC Publications, 1996
– Martha L. Moore-Keish, *Do this in Remembrance of Me: A Ritual Approach to Reformed Eucharistic Theology*, Grand Rapids, Michigan: William B. Eerdmans, 2008
– Letty M. Russell, *Church in the Round: Feminist Interpretation of the Church,* Louisville, Kentucky: Westminster John Knox Press, 1993
– Cathy Ross, "Hospitality: The Church as 'A Mother with an Open Heart'", in: Chaty Ross and Stephen B. Bevan (eds), *Mission on the Road to Emmaus: Constant, Context, and Prophetic Dialogue*, London: SCM Press, 2015
– Alexander Schmemann, *Liturgy and Tradition:Theological Reflection of Alexander Schmemmann,* Crestwood, New York: St. Vladimir's Seminary Press, 1990
– Marthalena Sinaga, *Perjamuan Kudus sebagai Simbol Misional: Liturgi sebagai Respons Misi Gereja terhadap Marginalisasi,* MTh-thesis, Sekolah Tinggi Filsafat Theologi Jakarta, 2019 (interview-citaten)
– Wereldraad van Kerken, *Doop, Eucharistie en Ambt. Verklaring van de Commissie voor Geloof en Kerkorde van de Wereldraad van Kerken*, BEM-rapport, 1982

— Marthalena Sinaga woont in Jakarta, Indonesië. Ze is predikant en co-pastor en als bijbelvrouw heeft ze een speciale opdracht voor vrouwen, meisjes en kinderen. In 2019 nam zij deel aan het Bridging Gaps-programma aan de Vrije Universiteit en de Protestantse Theologische Universiteit.

ONS DAAG'LIJKS BROOD...

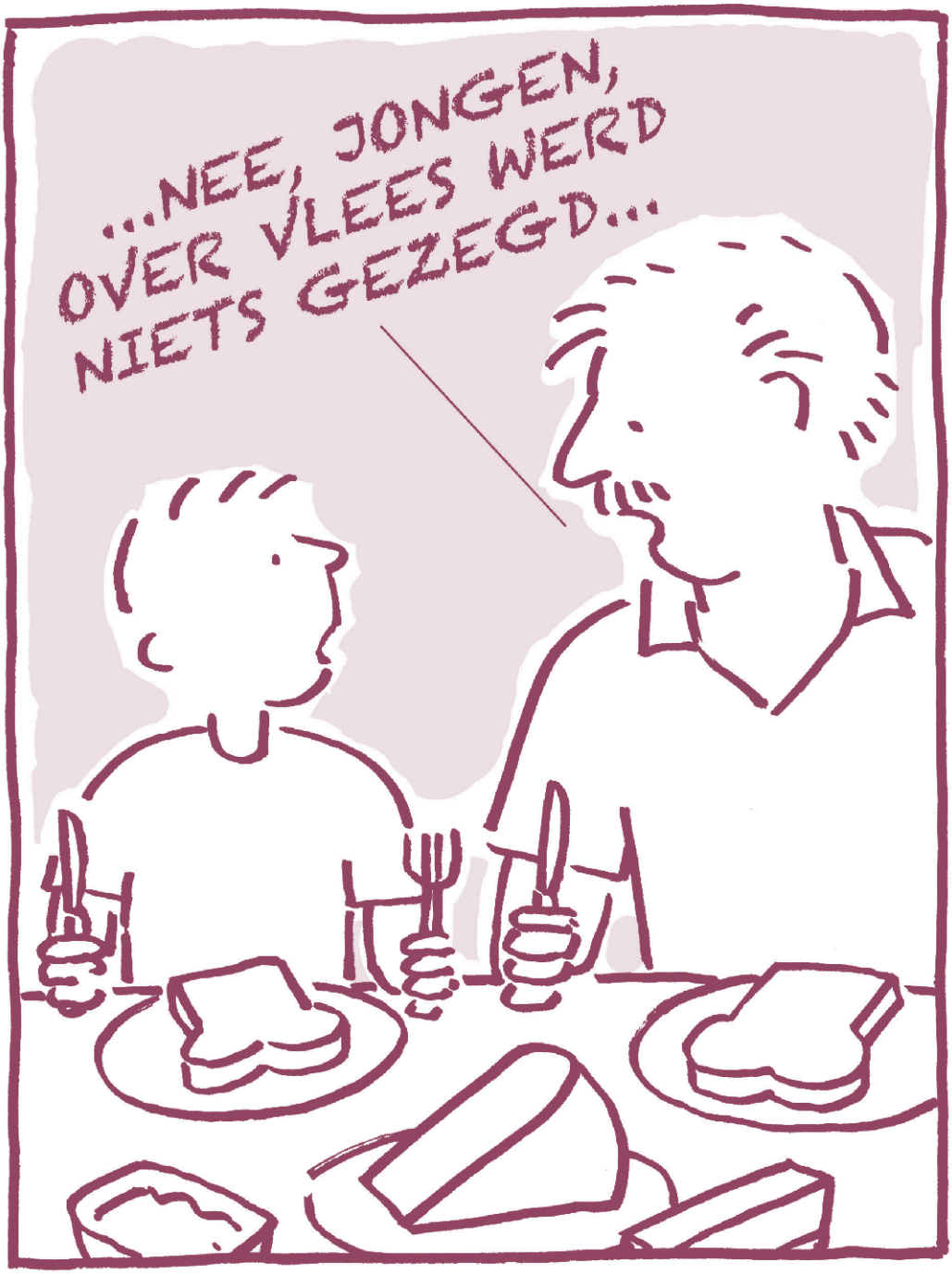

'Deel je Tafel'

Kerken eten met nieuwe buren

De komst van relatief grote aantallen vluchtelingen uit onder andere Syrië naar Nederland in 2015 leidde in dat jaar tot veel spontane activiteiten buiten en binnen de kerken. Veel mensen stonden klaar met spullen of openden hun kerkgebouw voor vluchtelingen. Na 2015 doorliepen veel vluchtelingen hun asielprocedure en begonnen een nieuw leven in een gemeente ergens in Nederland.

Uit onderzoek in 2017 bleek dat 94% van de vluchtelingen meer Nederlandse vrienden wil, maar dat het lastig is om vrienden te maken. Veel vluchtelingen voelen zich eenzaam. Kerk in Actie, dat in 2017 onderzocht hoe diaconieën betrokken zijn bij de opvang van vluchtelingen, wil graag de beweging van de diaconieën versterken: samen zijn we de Kerk in Actie en kunnen we een verschil maken.

Samen meer zichtbaar

Om diverse acties, waarbij lokale kerken samen aan tafel gingen met vluchtelingen, landelijk te verbinden en beter zichtbaar te maken zijn we de actie 'Deel je Tafel' gestart (aanvankelijk onder de naam 'Tafels van Hoop'). We vragen plaatselijke kerken om op de internationale Dag van de Migrant (18 december) of op Wereldvluchtelingendag (20 juni) een maaltijd te organiseren en daarvoor vluchtelingen – beter gezegd: nieuwe Nederlanders – uit te nodigen.

Een teken van hoop voor een waardige en solidaire opvang van vluchtelingen

In het eerste jaar deden bijna vijftig gemeenten mee en gingen zo'n drieduizend mensen aan tafel. Inmiddels doen tientallen gemeenten mee. Landelijke en regionale media besteedden aandacht aan de actie. Het initiatief verspreidt zich over heel Nederland.

'Deel je Tafel' – hier in Arnhem – betekent veel in het leven van mensen.

Bijzondere locaties

Enkele bijzondere locaties waren in het voorjaar 2019 de St. Janskerk in Gouda, de Domkerk in Utrecht en diaconaal centrum De Bakkerij in Leiden. In de Domkerk was tevens een tentoonstelling van kunstwerken van een man zonder verblijfspapieren en een begeleidster die elkaar ontmoetten rond bijbelse verhalen. In De Bakkerij stonden vijftien koks uit verschillende culturen garant voor een overheerlijke diversiteit aan gerechten voor tweehonderd deelnemers.

Structurele 'Meet and Eat'

Uit berichten van de deelnemende gemeenten blijkt dat het meestal niet bij één keer blijft, maar dat kerken het evenement herhalen, soms verschillende keren per jaar. Zo is het in Varsseveld uitgegroeid tot een structurele 'Meet and Eat'. In Hardenberg was 'Deel je Tafel' aanleiding het project 'De Buurtkamer' te starten. Nu ontmoeten vrouwen elkaar iedere week in een buurthuis.

Dankbare gevolgen

'Deel je Tafel' betekent veel in het leven van mensen. Door een ontmoeting aan tafel in Zuidwolde kreeg een Syrische vluchteling die graag zwemt, een baan als badmeester. Een deelneemster uit Varsseveld zei: 'Er zijn ook allerlei niet-zichtbare gevolgen van de 'Meet and Eat'. Dan horen we via-via dat mensen op kraambezoek zijn geweest bij een jonge vrouw. Ze hadden elkaar bij de 'Meet and Eat' ontmoet. Dat is toch prachtig?'

Als christenen zijn wij 'van nature' vreemdelingen, in navolging van Jezus die geen plek had om zijn hoofd neer te leggen. Wij zijn geroepen om te zien naar de wees, de weduwe en de vreemdeling. Zo is de actie 'Deel je Tafel' een teken van hoop voor een waardige en solidaire opvang van vluchtelingen.

— Karel Jungheim is specialist Vluchtelingen en migranten bij Kerk in Actie binnenland van de Protestantse Kerk in Nederland. *www.kerkinactie.nl/deeljetafel*

Een iftar *in Zoetermeer*

In Zoetermeer staan sinds 2005 twee religieuze gebouwen vlak bij elkaar, aan hetzelfde pleintje in de wijk Meerzicht: de moskee Al Qibla en kerkelijk centrum De Oase. Al Qibla is een moskee met een Marokkaanse achtergrond, De Oase een protestantse gemeenschap, onderdeel van een protestantse wijkgemeente in Zoetermeer. Beide buren hebben een goede verstandhouding en nemen deel in het InterLevensbeschouwelijk Overleg Zoetermeer (ILOZ).

In de vastenmaand, de ramadan, mogen gelovige moslims alleen eten tussen zonsondergang en zonsopgang. De maaltijd meteen na zonsondergang heet de *iftar*. Middenin de ramadan organiseert Al Qibla sinds enkele jaren een gezamenlijke *iftar* met De Oase.

Waarom een gezamenlijke *iftar*?

Naast een maand van bezinning is de ramadan een maand waarin extra aandacht geschonken wordt aan verdraagzaamheid, vrijgevigheid, liefdadigheid en saamhorigheid.

Aandacht voor verdraagzaamheid, vrijgevigheid, liefdadigheid en saamhorigheid

Vanuit die gedachte is een jaarlijkse traditie geworden van wat begon als een bedankje voor het beschikbaar stellen van een tijdelijke gebedsruimte voor de vrouwen, toen de moskee nog niet groot genoeg was.

Apart en toch samen

Beide gebouwen stellen ruimtes beschikbaar. De moslim-buren verzorgen het eten en het drinken. De christen-buren helpen met de organisatie van tafels, stoelen, borden en bestek. De tafels worden gezellig gedekt. In De Oase voor de moslim-mannen; niet-moslim-mannen en -vrouwen mogen hierbij aansluiten. De moslim-vrouwen eten in de moskee; alleen niet-moslim-vrouwen mogen hierbij aansluiten.

Moslim- en niet-moslim-vrouwen delen de iftar *in de Al Qibla-moskee in Zoetermeer, wijk Meerzicht.*

Na zonsondergang en na het avondgebed *maghrib* in de moskee mag er gegeten worden op beide locaties. Dat gaat met veel gezelligheid gepaard. Het is voor Nederlandse christenen een beetje wennen om zo laat te eten. Maar in zuidelijke landen is een maaltijd om 22.00 uur 's avonds minder vreemd.

Wat wordt er gegeten?

Dadels mogen zeker niet ontbreken. De vasten werd volgens overleveringen door Mohammed gebroken na zonsondergang met een oneven aantal dadels en een glas melk. Veel moslims volgen dit voorbeeld. Vorig jaar begon de maaltijd met een lekkere soep van kikkererwten, lamsvlees, uien en linzen. Daarna stond er zowel in De Oase als in de Al Qibla-moskee een buffet met allerlei lekkere bladerdeeghapjes, runderstoofpot en couscous met kip klaar. Ook baklava en zoete muntthee staan op het menu.

Wanneer valt de ramadan?

De islamitische kalender is een maankalender. De eerste dag van een nieuwe maand is de dag dat de nieuwe maan zichtbaar wordt. Omdat een maanjaar elf tot twaalf dagen korter is dan een zonnejaar, verplaatst de ramadan zich net als de andere maanden in de islamitische kalender door de seizoenen. In het jaar 2020 valt de ramadan ongeveer van 24 april tot 23 mei. Doordat veel moslims echter vasthouden aan de waarneming van de maan in met name Mekka, kunnen de exacte data van de ramadan in de praktijk iets afwijken.

De mannen (en vrouwen) aan tafel in kerkelijk centrum De Oase in de Zoetermeerse wijk Meerzicht.

Maaltijd voor iedereen

Naast de Al Qibla zijn er nog drie moskeeën in Zoetermeer. Ook die nodigen vaak niet-moslim-buren uit tijdens de ramadan voor een gezamenlijke *iftar.* Dit jaar organiseert het ILOZ – waarin drie van de vier moskeeën, de meeste christelijke kerken, hindoes en baha'i, humanisten, de liberaal-joodse gemeenschap en een Syrisch-culturele gemeenschap participeren – een *iftar* met alle moskeeën voor alle niet-moslim belangstellenden uit Zoetermeer op zaterdagavond 16 mei.

Het gezegde 'onbekend maakt onbemind' verandert in 'samen eten verbindt'

Het ILOZ hoopt zo het gesprek op gang te brengen en bij te dragen aan een goede onderlinge verstandhouding. Met onbekenden aan tafel schuiven – zo wordt het gezegde 'onbekend maakt onbemind' veranderd in 'samen eten verbindt'.

— Els Alebregtse is secretaris van het InterLevensbeschouwlijk Overleg Zoetermeer (ILOZ) en actief lid van de protestantse wijkgemeente De Oase in Zoetermeer. Zij schreef deze bijdrage mede namens Mohammed Boudadi, voorzitter van de Al Qibla-moskee in Zoetermeer. *www.iloz.org*

‘Hartige Samaritaan’

Pop-up restaurant samen met vluchtelingen

Pop-up restaurant ‘Hartige Samaritaan’ is een laagdrempelig initiatief dat mensen met een vluchtgeschiedenis en mensen hier met elkaar kennis laat maken. Het doel is de negatieve beeldvorming aan de kant van Nederlanders tegengaan en aan vluchtelingen laten zien dat veel mensen hen wél willen verwelkomen.

Toen in 2015 spanningen ontstonden in de samenleving omtrent de aankomst van vluchtelingen en de media bol stonden van negatief gekleurde berichtgeving, voelden een aantal studenten van de C.S.R., een vereniging van christenstudenten, dat ze daar iets tegenover moesten zetten. Samen met studenten van CSFR, een reformatorische studentenvereniging, zijn ze aan de slag gegaan om mensen in Delft en mensen met een vluchtgeschiedenis met elkaar in contact te brengen. Het idee voor pop-up restaurant ‘Hartige Samaritaan’ was geboren.
De missie van het restaurant is:

> ‘ ... integratie en acceptatie tussen de verschillende groepen in de Nederlandse maatschappij verbeteren. Daarnaast laten wij de welwillendheid van Nederlanders om deze missie te volbrengen aan nieuwkomers zien. Stichting Hartige Samaritaan stimuleert mensen om te geven om hun medemens, door bewust tijd en geld daarin te investeren.’

Gelovige motivatie

Voor Jan Willem, een van de initiatiefnemers van het eerste uur, zat er achter de drive om ‘iets te doen’ tegen de negatieve berichtgeving ook een gelovige motivatie: ‘Als christenen zijn we tenslotte allemaal vreemdelingen hier op aarde, dus dan maakt het niet uit waar je vandaan komt. Als christenen hebben we de opdracht om vreemdelingen gastvrij te ontvangen, dan maakt cultuur niet uit.’

Gemengde teams

In 2016 werd een stichting opgericht die breder wordt gedragen dan alleen studenten van de C.S.R. en CSFR. In de maanden die volgden werd een com-

'We hebben de opdracht om vreemdelingen gastvrij te ontvangen, cultuur maakt niet uit.'

missie opgezet en staken zes studenten een half jaar lang zo'n dertig uur per week in het opzetten en daarna runnen van het pop-up restaurant.
In de aanloop naar de opening van de eerste versie van het pop-up restaurant in het voorjaar van 2017 raakten zo'n zeventig vrijwilligers betrokken bij het initiatief: studenten, inwoners van Delft en vluchtelingen uit het asielzoekerscentrum in de buurt.
Mensen met allerlei verschillende achtergronden sloten zich aan, omdat ze de visie van de studenten delen en het initiatief wilden steunen. Samen zorgden zij voor publiciteit, de inrichting van het restaurant, fondsenwerving, inkoop en lieten ze het restaurant op rolletjes lopen. In alles werd altijd samengewerkt in gemengde teams: vluchtelingen en Nederlanders samen.

Kleerhangers

Eind februari 2017 was het dan zover: de deuren van Hartige Samaritaan gingen voor de eerste keer open. Voor het restaurant had de gemeente Delft op een zeer centraal gelegen plek een mooie leegstaande ruimte ter beschikking gesteld. Daardoor kwamen er ook veel mensen binnenlopen, die niet op de hoogte waren van het studenteninitiatief dat achter het restaurant stak.
Op het menu stond een mengelmoes van gerechten uit de Nederlandse, Libanese en Syrische keuken. Het grootste deel van de gasten van het restaurant was erg te spreken over het eten en het initiatief van de studenten.

In de 'Hartige Samaritaan' werken vluchtelingen en Nederlanders in gemengde teams samen.

Een van de bijzondere elementen in de inrichting waren de kleerhangers die aan het plafond hingen. Daar waren kaarten met een foto en de verhalen van vluchtelingen aan bevestigd. De gasten van het restaurant werden op die manier uitgenodigd om kennis te maken met de vrijwilligers met een vluchtverhaal.

Vluchtelingen kregen een gezicht en een verhaal en waren niet langer een anonieme en bedreigende stroom

Vluchtelingen kregen een gezicht en een verhaal en waren niet langer een anonieme stroom die een bedreiging vormde. Voor de meewerkende vluchtelingen was het restaurant ook een goede kans om nader kennis te maken met Nederlanders en de taal beter te leren.

Volgende editie

Het initiatief is in het voorjaar van 2019 opnieuw succesvol uitgevoerd en de eerste stappen zijn genomen voor een volgende editie in 2021. Ondertussen hebben zo'n tweehonderd mensen hun tijd en energie geschonken en wordt het initiatief breed gedragen in de Delftse studentenwereld. De initiatiefnemers van het eerste uur staan op het punt hun taken over te dragen aan de volgende generatie die vorm zal gaan geven aan de Hartige Samaritaan én er wordt gekeken in welke andere studentensteden dit initiatief opgepakt zou kunnen worden.

— Jan Willem van Galen is initiatiefnemer en (vertrekkend) voorzitter van Hartige Samaritaan en de daaruit voortgevloeide projecten. Hij studeert Technische Natuurkunde aan de Technische Universiteit Delft. *www.hartigesamaritaan.nl en op Facebook*

Dat belangrijke Brood

In de zomer is er in Burgas een overvloed aan eten en drinken. Langs de boulevard en in de winkelstraat is het een aaneenschakeling van terrasjes en eettentjes. Het park staat vol ijskraampjes en de supermarkten draaien overuren. Zelfs de vele straatkatten hebben overgewicht.

Des te schrijnender is het, dat mijn collega Natalia die in de dorpen rond Burgas werkt op het gebied van evangelisatie en diaconaat, in de winter telkens telefoontjes krijgt van wanhopige mensen daar. Velen weten niet hoe ze rond moeten komen. Ze hebben zelfs aan basale voedingsmiddelen gebrek. Het geld dat ze in het toeristenseizoen verdiend hebben is niet toereikend om de winter door te komen. Met steun uit Nederland doet Natalia wat ze kan om de ergste nood te lenigen. Maar het winterseizoen is lang en de nood groot.
Natalia vertelde me hierover nadat we net Avondmaal gevierd hadden in onze gemeente. 'Geef ons heden ons dagelijks brood' ... om welk brood gaat het eigenlijk? Moeten we juist niet, mede vanwege de woorden over de vergeving van schuld die hier direct op volgen, ook denken aan hét Brood: Christus die het Brood des levens is? Eerst Gods Koninkrijk zoeken en ons niet bezorgd maken om voedsel en kleding, zoals Jezus elders zegt?

Als rijke Nederlandse hier heb ik makkelijk praten, ik heb nog nooit in mijn leven wakker gelegen van de honger. Ik praat dus ook liever niet, maar kijk en luister: voor mensen hier is dat Brood des levens inderdaad veel belangrijker dan het gewone dagelijkse brood.
Natalia heeft haar goedlopende winkel opgegeven voor een onzeker en arm bestaan als evangeliste. Mensen in de dorpen kijken al weken uit naar de viering van het Avondmaal en dat doet hun de zorgen om het dagelijks bestaan even vergeten.
Ik kijk en luister, met een zeker gevoel van schaamte en schuld: is het Brood voor mij ook zo belangrijk? Of laat ik me, terwijl juist ik nooit zorgen om voedsel heb, toch te veel in beslag nemen door het brood ...?

— Foka van de Beek is als theologe en toerustingswerker door de GZB uitgezonden naar Burgas in Bulgarije, stad en provincie aan de Zwarte Zee.

Brood en rechtvaardigheid in tijden van klimaatcrisis

Cornelia Füllkrug-Weitzel en de missie van 'Brot für die Welt'

Recent is onder redactie van Cornelia Füllkrug-Weitzel, presidente van 'Brot für die Welt', het boek *Klima geht uns alle an. Gedanken zur Lage der Schöpfung* verschenen. De bijdragen laten zien hoe de klimaatcrisis vooral mensen in het zuiden van de wereld treft en daarmee een beroep doet op de hulp en solidariteit uit het noorden van de wereld. Sterker nog, wat in de afgelopen decennia gewonnen is aan welzijn en waardigheid in de leefomstandigheden van de armsten, dreigt nu weer verloren te gaan

Cornelia Füllkrug-Weitzel is predikant en sinds 2000 president van 'Brot für die Welt', de niet-gouvernementele ontwikkelings- en hulporganisatie van de protestantse kerken in Duitsland. Zij is tevens president van 'Diakonie Katastrophenhilfe', de humanitaire noodhulporganisatie. Beide organisaties zijn lid van ACT Alliance.
Füllkrug-Weitzel is een expert op het gebied van ontwikkelingsvraagstukken en humanitaire respons. Ze heeft grote ervaring op het gebied van advocacy en strategische politieke lobby op regionaal, nationaal en internationaal niveau. Ze is een bekend spreekster in Duitsland en internationaal op conferenties en in de media, en een veelgehoorde stem in de belangenbehartiging van lokale partners in het zuiden van de wereld.

Wat is de missie en visie van Brot für die Welt als internationale hulp- en ontwikkelingsorganisatie?

Brot für die Welt werd in 1959 opgericht en houdt zich internationaal bezig met sociale ontwikkeling. Als teken van dankbaarheid voor de hulp en ondersteuning, die de Duitse kerken en miljoenen vluchtelingen in de periode van de wederopbouw ontvingen van onder meer kerken in Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk, Nederland en de Verenigde Staten.
Er was in het verscheurde Duitsland van na de oorlog groot gebrek aan de basale levensbehoeften. Terwijl de kerken in die landen zelf hadden geleden onder de Duitse bezetting en de oorlog. Christenen in Nederland, bijvoorbeeld, stuurden tussen 1945 en 1955 204.024 kilo hulpgoederen zoals eten en kleding naar Duitsland. Daarom wilden de

Brot für die Welt is onderdeel van een protestantse koepel voor diaconaat en ontwikkelingssamenwerking: Evangelisches Werk für Diakonie und Entwicklung (EWDE). Als zodanig is het een belangrijke partner op het terrein van zowel nationaal diaconaal werk als van oecumenische diaconie en internationale ontwikkelingssamenwerking.
Het EWDE-kantoor bevindt zich sinds 2012 in Berlijn, waar de drie verschillende sectoren – humanitaire hulp, internationaal ontwikkelingswerk en nationale sociale diaconie – samenkomen. De EWDE wordt door alle grote protestantse kerken in Duitsland en vele andere kleinere kerkgenootschappen ondersteund (www.brot-fuer-die-welt.de/ueber-uns/evangelisches-werk/mitglieder/) en vertegenwoordigt daarmee 34% van de Duitse bevolking, wat gelijk staat aan circa 22,6 miljoen voor het merendeel protestantse christenen.

kerken in Duitsland op hun beurt mensen in het zuiden van de wereld helpen, toen ze het nieuws en de beelden hadden gezien van de heersende noden daar.
Brot für die Welt is de grootste niet-gouvernementele hulporganisatie in Duitsland. Het is een tastbare uitdrukking van 'oecumenische diaconie', de essentiële taak om te zorgen voor allen die in nood verkeren, ongeacht hun godsdienstige overtuiging.

Waarom deze naam?

Onze bijbelse tradities erkennen de essentiële behoeften van mensen aan voedsel, water, warmte, onderdak, stabiliteit en vrede. Maarten Luther geeft in zijn *Catechismus* bij de uitleg van de vierde bede van het Onze Vader in brede, alomvattende termen de betekenis van brood weer:

> *'Wat wordt met dagelijks brood bedoeld? Antwoord:* Alles wat tot voeding en onderhoud van ons leven dient, zoals eten, drinken, kleding, schoenen, huis, hof, akker, vee, geld, bezit, een goede echtgenoot, goede kinderen, een goed huishouden, goede en trouwe overheden, een goede samenleving, goed weer, vrede, gezondheid, orde en eer, goede vrienden, trouwe buren en dergelijke.'

Daarom hebben Brot für die Welt en haar vele partners een ruime opvatting van ontwikkeling waarin sociale, politieke, economische, culturele en spirituele dimensies met elkaar verbonden zijn.

Welke impact heeft dit op de manier van werken?

Deze voor de Reformatie zo kenmerkende opvatting van 'brood', is de reden van de brede en holistische aanpak van Brot für die Welt. We delen niet alleen voedsel uit, maar bieden ook ondersteuning bij het verbeteren van leefomstandigheden.
Brot für die Welt zet niet zelf projecten op, maar ondersteunt – zowel kerkelijke, seculiere en interreligieuze – partnerorganisaties ter plaatse, met het oog op zelfredzaamheid, waardigheid en rechtvaardigheid van kwetsbare groepen, en onafhankelijk van religieuze overtuiging. Jaarlijks ondersteunen we zo'n duizend op ontwikkeling gerichte projecten in meer dan negentig landen.

Zo bereiken en bemoedigen we vele mensen die ervoor vechten om zelf en zelfstandig hun leven te bepalen, om waardigheid, rechten en democratische participatie te bereiken. Mensen die maar al te vaak ten prooi vallen aan onderdrukking, omdat maatschappelijke organisaties geweerd worden in landen in het Zuiden en in het Oosten.

Hoe zijn 'brood en rechtvaardigheid' in uw organisatie historisch en theologisch met elkaar verbonden?

Brood en rechtvaardigheid zijn nauw verwant in de profetische traditie van het Oude Testament, bijvoorbeeld in Amos 5:21-25:

> 'Ik heb een afkeer van jullie feesten, ik wijs ze af, jullie samenkomsten verdraag ik niet. Ik schep geen behagen in de brand- en graanoffers die jullie brengen; de vetgemeste beesten van jullie vredeoffers keur ik geen blik waardig. Bespaar mij het geluid van jullie liederen; de klanken van jullie harpen wil ik niet horen. Laat liever het recht stromen als water, en de gerechtigheid als een altijd voortvloeiende beek.'

Rechtvaardigheid brengen aan de verdrukten en brood geven aan de armen is zowel de essentie als de passie van God en van hen die trouw aan God zijn, zie Psalm 146:7. We volgen daarbij de Agenda voor Duurzame Ontwikkelingsdoelstellingen van de Verenigde Naties, met als hoofddoel een einde maken aan armoede, verbonden aan kwesties omtrent gezondheid (doel 3) en de kwaliteit van onderwijs (doel 4).
Een einde maken aan armoede en het bevorderen van rechtvaardigheid zijn daarmee twee belangrijke doelen waaraan Brot für die Welt zich gecommitteerd heeft. Echter, zonder hulp van buiten kunnen mensen hun leven en leefomstandigheden alleen verbeteren als ze toegang hebben tot water, voedsel, onderwijs en gezondheidszorg, als hun rechten worden gerespecteerd en als ze in vrede kunnen leven. Dat is waar we voor werken in de hele wereld, in nauwe samenwerking met kerken en partnerorganisaties.

Hoe ziet u de theologische fundamenten van uw organisatie in verband met bijbelse verhalen over brood, zoals bijvoorbeeld het manna in de woestijn, de broodvermenigvuldiging, het Avondmaal en het Onze Vader?

In een samenleving waarin het vergaren en consumeren van goederen hoog in het vaandel staat, krijgen verhalen, zoals de dagelijkse zegening met het manna (Exodus 16) dat God aan de Israëlieten gaf in hun migratie in de woestijn, een spannende nieuwe dimensie. Wat essentieel is in het leven, wordt steeds door God in overvloed gegeven (Matteüs 14:13-21), maar mag niet opgepot en opgehoopt worden. Het moet, daarentegen, gedeeld worden met allen die in nood verkeren.
Het Avondmaal, het gezegende brood delen, is in christelijke gemeenschappen een getuigenis tegen onze kapitalistische consumptiemaatschappij. Het wijst op een voor iedereen gelijkwaardige toegang tot Gods liefde, Gods onvoorwaardelijke rechtvaardigheid en Gods 'economie van het genoeg', die dagelijks alles verschaft wat mensen nodig hebben, de kwetsbaren in het bijzonder.

Kleine koe

Zegen, God, mijn kleine koe,
zegen, God, mijn verlangen,
zegen ons samenleven, mijn koe en ik,
en de manier waarop ik haar melk.
Zegen, God, elke speen,
zegen iedere vinger,
iedere druppel die in mijn schaal valt.
Zegen, God, mijn kleine koe.

Uit: 'The Carmina Gadelica'
Gebed in: 'Liedboek – zingen en bidden in huis en kerk' (2013, blz. 525)

Als organisatie zijn we voortdurend betrokken bij interculturele ontmoetingen en leren we van internationale partners. We voelen ons nederig bij het horen van de verhalen die vertellen hoe christelijke gemeenschappen in het zuiden van de wereld gebrek ervaren, hoe er dagelijks wordt gedeeld, die vertellen van solidariteit en profetisch protest tegen onrechtvaardige structuren. Een realiteit die in onze westerse context lang niet zo intens ervaren wordt. De bijbelse schreeuw om rechtvaardigheid (zie Psalm 17) is een geleefde realiteit; deze taal is actueel voor veel van onze partners, in het bijzonder voor vrouwen, die lijden onder geweld en onderdrukking, en kinderen.

Hoe verandert de (theologische) betekenis van 'brood voor de wereld' in deze tijd van klimaatcrisis?

De impact van de zich uitbreidende klimaatcrisis verslechtert de omstandigheden van sociale rechtvaardigheid op wereldwijd, regionaal en plaatselijk niveau. Partners in het zuiden van Afrika (Zimbabwe, Mozambique), in het Pacifisch gebied of in Azië maken gewag van extreme weersomstandigheden, stijgend zeewater en een toenemend aantal stormen en tyfoons.
Dit heeft verwoestende gevolgen dat de vooruitgang in ontwikkeling van decennia teniet dreigt te doen. De weerstand van bepaalde regeringen om drastisch actie te ondernemen om de CO_2-uitstoot te verminderen, vergroot de wereldwijde kloof van klimaatrechtvaardigheid. Zij die er het minste aan hebben bijgedragen, betalen de hoogste prijs als het gaat om klimaatcrisis wereldwijd.

Hoe verlegt dit de focus met betrekking tot brood en rechtvaardigheid?

Het produceren van brood, als duurzaam voedsel voor een leven in waardigheid en gerechtigheid, houdt in dat we de grond waarin het graan groeit en het water dat nodig is voor irrigatie beschermen, dat we voor temperaturen zorgen waarin landbouw bedreven kan worden en die niet leiden tot verwoestijning, en dat we het inkomen van boeren veiligstellen.
Rechtvaardigheid en klimaatbeleid kunnen niet losgekoppeld worden. Met de achteruitgang van het klimaat wereldwijd komen crises mee die draaien om voedsel, migratie en gezondheid. Al deze dimensies van 'dagelijks brood' zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Leonardo Boff en paus Franciscus zeiden al dat het luisteren naar de problemen van de armen niet te scheiden is van het luisteren naar het kreunen van de schepping.

Wat is de rol van christelijke belangenbehartiging met betrekking tot klimaatrechtvaardigheid? Hoe kunnen we bruggen bouwen en veranderingen bewerkstelligen op macroniveau?

In Duitsland, bijvoorbeeld, is er in de protestantse kerken een debat gaande over ethisch investeren. Het is essentieel om investeringen terug te trekken uit industrieën en fondsen die belangen hebben bij CO_2-productie, om investeren in fondsen die geen duidelijke eigen ethische standaard hebben te ontmoedigen, en druk uit te oefenen voor internationale handelscriteria die mensenrechten respecteren.
Een cruciaal onderdeel van deze strategie is de recente campagne om richtlijnen op te stellen met betrekking tot het respecteren van mensenrechten in de internationale keten van leveranciers – van samensteller tot consument – van goederen die Duitsland importeert. Deze zou overgenomen moeten worden door andere Europese landen.

Hoe zijn brood en hoop voor u met elkaar verbonden in een tijd waarin steeds meer mensen zich niet verzekerd weten van hun dagelijks brood door de gevolgen van klimaatverandering?

Brood kan niet los gezien worden van hoop: de materiële en spirituele dimensie van het bevrijdende evangelie van Gods liefde en zijn gerechtigheid gaan hand in hand. Het woord van hoop – en daarmee bedoel ik het evangelie dat bevrijdt – herstelt en bouwt menselijke waardigheid op. Dit gaat samen met het fysieke brood.
Jezus is de belichaming van hoop voor alle gelovigen. Zijn weg laat zien dat Gods liefde boven al het menselijk falen gaat, voorbij aan alle grenzen en tegenwerking, zelfs voorbij aan de dood. Als Jezus in de woestijn verzocht wordt door de satan (Matteüs 4:1-11) citeert Hij Deuteronomium 8:3: 'De mens leeft niet van brood alleen, maar van alles wat de mond van de Heer voortbrengt.'
Als de kerk deelneemt aan oecumenische diaconie, dan is zij als kerk zelf een teken van hoop tegen het groeiende gevoel van wanhoop in de wereld in. We kunnen iets doen. De dappere en doortastende handelingen en veerkracht die ieder van ons bijdraagt vanuit protestantse en oecumenische solidariteit, zullen een impact hebben en zullen niet voor niets zijn in deze wereld. Zonder hoop kun je niet werken in een christelijke ontwikkelingsorganisatie waar je steeds geconfronteerd wordt met de groeiende misère en de politieke onwil om de patronen van internationale samenwerking te veranderen ten behoeve van de gemarginaliseerden. Deze hoop ontvangen we van zowel onze partners als ook uit de bijbelse bron van ons geloof (Jesaja 40:31):

> 'Maar wie hoopt op de Heer
> krijgt nieuwe kracht:
> hij slaat zijn vleugels uit als een adelaar,
> hij loopt, maar wordt niet moe,
> hij rent, maar raakt niet uitgeput.'

— Nienke Pruiksma is als theoloog en stafmedewerker verbonden aan de Nederlandse Zendingsraad. Zij is ook hoofdredacteur van *TussenRuimte*.

Onze dagelijkse tortilla

Eten, voedsel, is een element dat onze Maya-volken in Centraal-Amerika als inherent zien aan onze samenleving, aan ons gemeenschapsleven – zowel in familieverband als individueel. We voeden ons met de tortilla en met de manier waarop we de schepping onderhouden.

'Ze rukten onze vruchten af, hakten onze takken af,
staken onze stronken in de brand,
maar konden onze wortels niet doden.'
Uit: 'Popol Wuj' – het heilige boek van de Maya's

Hier, in Centraal-Amerika, noemen we onszelf 'mannen en vrouwen van de mais'. De *Popol Wuj* is voor ons, de Maya's, het heilige boek. Het boek vertelt over de schepping:

> 'De goden maakten de eerste mensen uit klei, maar toen er water kwam, viel dat uit elkaar. Daarna maakten ze de mensen van stokken, maar ze hadden geen gevoel en konden hun scheppers niet eren. Toen er een overstroming was, en deze mensen zagen dat het water steeg, klommen ze in de bomen. Daardoor veranderden ze zich in apen. Toen maakten de goden, in een derde schepping, mensen uit mais door een portie maisdeeg in mensenvorm te kneden. De goden zagen dat dit goed ging.'

Onze voorouders hebben ons geleerd om dagelijks en voortdurend onze oorsprong te gedenken. Daarom kunnen we zonder problemen en heel toepasselijk bidden: 'Geef ons heden onze dagelijkse tortilla'. Het betekent voor ons namelijk méér dan alleen onszelf voeden om geen honger te hebben: het brengt de betekenis van het leven in al zijn volheid met zich mee, en het verbindt ons op diepgaande wijze met de schepping van de mens in onze context.

Kring van het leven

Als wij, mannen en vrouwen, de tortilla's maken van het deeg, ervaren we daarin de kring van het leven. We pakken een stukje maisdeeg, maken het rond in onze handen en duwen het vervolgens plat. Zo zien we hoe het groeit.

Het tortilla maken is een samenvatting van het leven. De tortilla is het leven zelf, met alle leed en geluk.

Dit heeft een natuurlijk en direct verband met het leven. Het begin van het mensenleven ontstaat in een ronde ruimte, waar het negen maanden lang groeit en zich ontwikkelt om geboren te worden.

Tortilla's maken verwijst naar het feit dat we afhankelijk zijn van elkaar, in ons bestaan en in onze relaties

Het tortilla maken is een samenvatting van het leven. Bij het uitrollen komt er het moment waarop we de randen met de wijsvinger glad maken, zodat de tortilla rond wordt. Met die wijsvinger verwijzen we naar het feit dat we afhankelijk zijn van elkaar, in ons bestaan en in onze relaties. Alles is circulair op een holistische wijze, alles is met elkaar verbonden. En dat proces gaat verder, totdat de tortilla's op tafel staan en gegeten kunnen worden.

Vier elementen

In dit alles werken de elementen vuur, lucht, water en aarde samen. Zonder de vier elementen zou het niet mogelijk zijn. Daarom zeggen we dat de tortilla ons leven is, en daarom delen onze volken en families deze met elkaar.
De aarde levert het object waarop de tortilla gebakken wordt: de *comal* van

klei, gemaakt van modder. Het vuur maakt het koken van de tortilla mogelijk. Vrouwen hebben de lucht nodig om met hun adem het houtvuur aan te wakkeren, zodat het brandt en warmte geeft om de *comal* te verhitten. En het water is nodig om de mais en de kalk – in het Spaans, gemengd met inheemse talen, heet dit '*maíz nixtamalizado*' – beetje bij beetje zacht te maken, zodat het de juiste vorm en substantie krijgt.
Dit laat zien dat de tortilla het leven zelf is, met alle leed en geluk. Het leven brengt altijd deze twee kanten met zich mee: zwart en wit, onder en boven, dag en nacht, dik en dun, groot en klein, man en vrouw. We associëren de tortilla met de vrouw, omdat zij leven geeft.

Liturgie van zaaien

Een ander voorbeeld van hoe mais ingebed is in de gebruiken van onze volken, is de liturgie waarmee we de zaden kiezen die gezaaid zullen worden. We vieren deze in maart, afhankelijk van de stand van de maan. Die geeft namelijk aan wanneer het een goed moment is om te planten en wanneer de aarde het zaad van de mais met vreugde zal ontvangen.
Voordat dit gebeurt, moet er geteld worden hoeveel rijen de maiskolf heeft. Meestal worden kolven gekozen die minstens twaalf rijen en een volle punt hebben. Op het moment dat de maiskolf van de korrels wordt ontdaan, laten we drie of vier rijen onder- of bovenaan zitten. Dit toont respect: niet alles is er om gebruikt te worden, er is ook een andere manier van omgaan met de mais. Deze mais geven we aan de kippen, de vogels en de dieren die rondlopen, want ook zij zijn deel van onze wereld en dus moeten we met hen delen.

We bidden om een goede oogst en een goede samenleving, zodat we het leven kunnen uitdelen

In de zaaitijd drinken we *atol de masa*, een gebonden warme drank van water, melk, suiker, kaneel en maismeel, en heel veel bonen. We bidden een gebed tot alle vier de windstreken: noord, zuid, oost en west, of zoals wij Maya's zeggen: *daar waar de zon opgaat, daar waar de zon ondergaat, daar waar de wind vandaan komt, daar waar de wind heengaat*. We vragen het water en de zon om de maiszaden te begeleiden, opdat we een goede oogst hebben en een goede samenleving, en zodat we het leven kunnen uitdelen.

Als broeder en zuster

Hoewel we om een goede maisoogst bidden, bidden we in onze gemeenschappen niet om 'onze dagelijkse tortilla', terwijl ik hier heb laten zien dat dit goed zou kunnen. Maar zowel vroegere generaties als die van nu, en met name jongeren, zouden dit als vreemd ervaren. Dit is het gevolg van het enorme geweld van het ijzer van zwaarden en speren, dat gepaard ging met de evangelisatie van onze volkeren. Het is ook nog dominant te midden van een nieuw ontwaken van onze volkeren.

Maar ik heb in het bovenstaande laten zien dat 'ons dagelijks brood' in onze context prima 'onze dagelijkse tortilla' zou kunnen zijn. De dagelijkse tortilla die ons helpt onze naaste als onze broeder of zuster te zien. Want mijn broeder of zuster is als het hout van de boom dat afgehakt werd en zo zijn leven gaf om een goed mens te kunnen zijn. We hopen dat we mogen leven met onze dagelijkse tortilla, symbool van het leven, symbool van dat je moet sterven om te leven.

Als het hout van de boom dat afgehakt werd en zo zijn leven gaf om een goed mens te kunnen zijn

Dit is een wederopstanding die transformeert, opdat onze zonen en dochters voortgaan op de weg die ons leert dat we afhankelijk zijn van elkaar. Opdat we de nederigheid hebben om te ontvangen wat ons gegeven wordt en wat wij weer doorgeven als schakel in de keten van leven. Dit doorgeven gebeurt in de liefde voor onze naaste, zoals onze leermeester uit Nazareth ons onderwees.

Een leven in volheid

Dit is een klein voorbeeld van hoe onze dagelijkse tortilla het tegenovergestelde is van jaloezie, van arrogantie. Het is op een eenvoudige manier gehoorzamen aan de kring van het leven die zich al meer dan vijf millennia voortzet in onze Maya-cultuur. Ze geeft voortdurend leven en ze geeft onze volken en onze regio kracht.

Onze gebeden, verzoeken en voorbeden aan *Ajaw* zijn voor allen en voor alles. Ik sluit hier af met een gebed van een van onze broeders, zodat het ons kan meevoeren naar een leven in volheid waarvan Jezus, de Zoon van God, heeft gezegd: 'Ik ben gekomen om hun het leven te geven en overvloed.'

Een Maya-gebed

Jij, Jun Raqan, Hart van de Hemel en de Aarde,
Jij, die overvloed en voedsel geeft
Jij, die dochters en zonen geeft
Strooi, laat dat wat groen en dat wat rijp is vallen

Geef leven, geef dat onze dochters en zonen groeien
Dat ze zich vermenigvuldigen, dat groeien mogen degenen die jou onderhouden en bewaren
Die jou aanroepen op de wegen en op de paden
In de rivieren en in de ravijnen
Onder de bomen en onder de ranken

Geef het jouw dochter, jouw zonen,
Opdat er geen ongeluk, rampen, tegenslag en problemen zijn
Opdat niemand hen bedriegt, noch in hun gezicht, noch achter hun rug
Opdat ze niet beoordeeld worden, zich verwonden of worden misbruikt.
Dat ze niet veroordeeld worden voor het gericht
Dat ze niet vallen als de weg daalt, noch als de weg stijgt
Dat er voor en achter hen geen obstakels of valkuilen zijn
Leid hen langs de groene wegen, langs de groene paden,
Opdat hen geen ongeluk of rampen zullen treffen
Door jouw schuld en door jouw bezwering.
Dat het leven van hen die jou onderhouden goed moge zijn

Met dank aan mijn moeder en aan mijn oma, die mij tortilla's leerden maken rond het vuur in het midden van de keuken.

Deze bijdrage is vertaald uit het Spaans.

— Miguel Angel Salanic Ruiz is anglicaans priester en behoort tot het Maya K'iche-volk. Hij woont en werkt met inheemse gemeenschappen in Chimaltenango, Guatemala. Hij is op regionaal en internationaal niveau (Latijns-Amerikaanse Raad van Kerken, CLAI) betrokken bij de theologische arbeid die voortkomt uit de spiritualiteit en de geleefde realiteit van de inheemse volkeren van Latijns-Amerika.

Een krachtige maaltijd

Een krachtige maaltijd in de kunst vind ik *The Dinner Party* van Judy Chicago. Het werk zit vol symboliek en het raakt mij. Ik realiseer me dat het hier gaat over vergeten talenten van mensen en de waarde van wat zij bereikt hebben.

Chicago heeft de tafel gedekt voor hele specifieke gasten: 39 bekende vrouwen uit de geschiedenis. Bij elke vrouw is op dezelfde manier gedekt, om te laten zien dat al deze vrouwen min of meer de geschiedenis úit zijn geschreven. Maar elke vrouw heeft een gepersonaliseerd bord en een geborduurde loper, gebaseerd op haar leven, werk en prestaties.
De vloer onder de tafel bestaat uit driehoekige vloertegels waarop nog eens 999 namen van vrouwen staan geschreven, vrouwen wier prestaties verloren zijn gegaan in de geschiedenis. Deze vrouwen zijn gegroepeerd rondom één van de 39 vrouwen die hen representeert.
De borden worden meer en meer driedimensionaal, als metafoor voor de strijd van de vrouwen om vrij te zijn. De gedekte tafel is opgesteld in een driehoek. Hiermee wordt hiërarchie aan tafel weggenomen en de vrouwelijke seksuele identiteit gesuggereerd.

The Dinner Party is een iconisch, feministisch werk en voor mij een verbeelding van rolmodellen. Tegelijkertijd gaat het verder. Het toont het belang van mijn talenten die het waard zijn om gedeeld te worden. En daarmee mijn wens en ongemak om talenten en prestaties van anderen te horen en te waarderen. Om van elkaar te leren, rond de tafel waar ieder een volwaardige plek heeft en lekker eten staat om van te genieten.

— Jolien van Braak MA is kunsthistorica en theologe. Zij zoekt de verbinding van beeldende kunst met geloof, kerk en theologie.

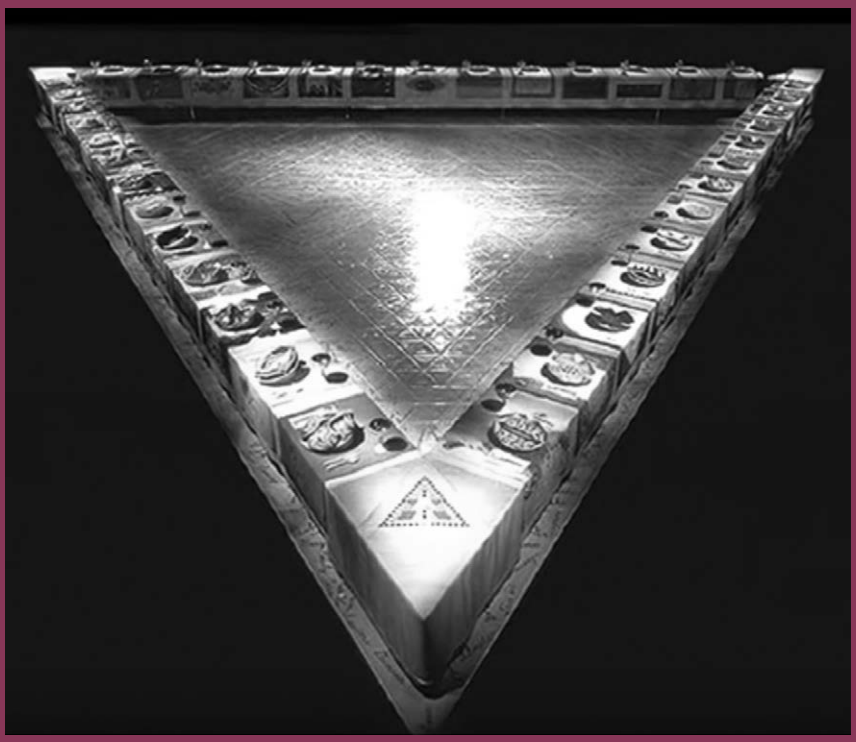

Judy Chicago, 'The Dinner Party' (1974-1979), porselein, keramiek, textiel, 1463x1463cm, Brooklyn Museum, New York (Bron: still uit 'The Dinner Party A Tour of the Exhibition', YouTube)

Studiedag 'Nurture and culture'

De studiedag met het thema 'Nurture and culture. In search of the value in food and meals', op 5 november, georganiseerd door de PThU en de VU in samenwerking met het Amsterdam Network for Interdisciplinary Studies on Eating (ANISE) en het Institute for Ritual and Liturgical Studies (IRILIS), begon met twee bijdragen van Wageningse onderzoekers.
Dr. Hilje van der Horst stelde vragen omtrent de waardigheid van klanten van de Voedselbank en hoe die vergroot zou kunnen worden binnen de bestaande noodzaak van de hulp.
Dr. Hilke Bos-Brouwers' bijdrage focuste op vragen omtrent voedselverspilling. Volgens de regels van de EU is een appel aan de boom nog geen voedsel, maar als ze is geplukt wel. Een rottende appel aan de boom is dus geen voedselverspilling, die thuis op de fruitschaal wel. Voedselverspilling tegengaan heeft daarmee betrekking op die producten die als voeding worden beschouwd en ergens in de keten tussen producent en consumptie afval worden. De zwakke plekken daarin vinden en nieuwe waarden omtrent de bronnen genereren is de uitdaging.
Vragen over voedingswaarden voor een gezond leven geven weer een geheel andere focus op voedsel, werd duidelijk uit het verhaal van prof.dr. Ingeborg Brouwer. Dan gaat het om de kwaliteit van voedsel. PhD-onderzoeker Johan Pater van de Universiteit Tilburg ging in op religieuze voedselregels in het vroege christendom en de verschuivingen daarin ten opzichte van het jodendom en bijbelse richtlijnen.
De documentaire *Dead Donkeys Fear no Hyenas* liet zien hoe in Ethiopië, waar een deel van de bevolking afhankelijk is van VN-voedselhulp, de vruchtbare grond door de regering wordt uitgegeven aan grote internationale bedrijven voor het verbouwen van monoculturen bestemd voor de export. De bevolking wordt verdreven en moet zonder hun traditionele gronden als bron van inkomsten zien te overleven in kampen. Journalisten worden geweerd, bedreigd en zelfs gevangengezet als zij vragen stellen bij het beleid van zowel de regering als de multinationals. De vraag naar rechtvaardigheid en voedsel in een wereld waarin grond en de producten van die grond belangrijker zijn dan de mensen die er sinds mensenheugenis op en van leven werd schrijnend duidelijk.
Naast de kwesties van religieuze regels en rituelen rondom eten, komen er theologische vragen naar het omgaan met de schepping en vragen omtrent rechtvaardigheid en leven in volheid (en dus ook gezondheid) voor allen naar boven.
Een actueel en wijds onderzoeksgebied waarin het interdisciplinaire gesprek, zoals tijdens de studiedag plaatsvond, een waardevolle verdieping met zich meebrengt.

NZR: 'Profetisch spreken in de samenleving'

Vanuit vier verschillende perspectieven werd er tijdens de bijeenkomst van de Nederlandse Zendingsraad op 25 november in Oud-Katholiek Vergadercentrum Alticollense in Amersfoort gekeken naar hoe profetie op bijbelse basis vorm krijgt in de missionaire praktijk van verschillende organisaties.
Philip Peacock (Executive Secretary for Justice and Witness van de World Communion of Reformed Churches) reflecteerde op de tegendraadse traditie die profeten vertegenwoordigen ten opzichte van de wereldlijke machten en het religieuze establishment. Daarbij schaarden zij zich aan de kant van hen die aan de marges van de samenleving terecht waren gekomen en de gevolgen van onrecht aan den lijve ondervonden. Het is omwille van hen dat de roep om ommekeer of de aankondiging van het einde der tijden klinkt: opdat God recht aan hen zal doen.
Pastor Alexander Emoghene (Claypot Church International in Capelle a/d IJssel en Rotterdam en vertegenwoordiger Samen Kerk in Nederland) benadrukte hoe iedereen, met toewijding en discipline, profeet van God kan zijn in de samenleving. Dat deze gave hard nodig is, was voor hem geen vraag. Hij illustreerde aan de hand van het verhaal van de Barmhartige Samaritaan hoe deze een profetisch getuigenis geeft door met mededogen te handelen over grenzen en bevolkingsgroepen heen.
Annemarthe Westerbeek (coördinator Micha Nederland) vertelde hoe Micha Nederland op basis van het leidende vers van Micha 6:8 mensen in de breedte van de Nederlandse kerken oproept aan de slag te gaan voor duurzaamheid, zorg voor elkaar en voor de schepping.
Martien Westerbeek (directeur 3xM en voorzitter Bezinningsgroep profetie) liet aan de hand van evangelicale en oecumenisch-theologische overwegingen zien hoe profetie zowel oproept tot recht en gerechtigheid en tegelijkertijd om mensen met Jezus kennis te laten maken. Met een 3xM-filmpje gemaakt in Bangladesh wordt er gekeken naar de praktijk van zuurgooien en hoe vanuit christelijke overtuiging deze praktijk veroordeeld dient te worden. Op deze manier zet 3xM de media in om profetisch te getuigen van Jezus in samenlevingen waar het christelijk geloof niet of nauwelijks aanwezig is.
Profetie krijgt op verschillende manieren vorm in handelen en spreken. De teksten die daarvoor als fundamenteel worden beschouwd kunnen ook verschillend zijn, en ook het expliciete doel – gerechtigheid brengen of het getuigen van Jezus in de samenleving – is niet altijd hetzelfde. In plaats van deze verschillen tegen elkaar uit te spelen of als tegenovergestelden van elkaar te beschouwen, concludeerden de deelnemers, is het de uitdaging en opdracht ze bij elkaar te houden.

Dom Hélder Câmaralezing: 'Bijbel, geloof en klimaat'

Vernoemd naar de Braziliaanse aartsbisschop en bevrijdingstheoloog Hélder Câmara beoogt de jaarlijkse lezing een verbinding te leggen tussen de Bijbel en gemarginaliseerde groepen en/of maatschappelijke vraagstukken. De lezing op 25 november aan de PThU te Amsterdam werd verzorgd door dr. Mery Kolimon, de eerste vrouwelijke voorzitter van de synode van de Protestantse Kerk van Timor en docent missiologie aan het seminarie van Kupang. Zij sprak over: 'Vrouwen, droogte en migratie: Het boek Ruth vanuit feministisch perspectief gelezen in Oost-Nusa Tenggara, Indonesië'.
Zij laat zien hoe klimaatverandering, in het geval van Oost-Timor – dat sowieso al droog land is –, meer droogte en dus meer mislukte oogsten bracht en daarmee de migratie van mannen en vrouwen versterkt. De dialoog van vrouwen met de tekst van Ruth is de aanleiding tot een vraag naar theologische reflectie en kerkelijke actie in de context van droogte en honger. Dat de rol en het perspectief van vrouwen hierin essentieel is, maken migratiecijfers uit Indonesië duidelijk: een meerderheid van vrouwen gaat in Oost-Azië en in de Arabische wereld aan de slag als huishoudsters.
Ondertussen is in Oost-Nusa Tenggara de noodklok geluid wat betreft mensenhandel: wanhopige mensen op zoek naar inkomsten zijn kwetsbaar. De parallellen met het verhaal van Naomi en haar familie laten zich trekken: droogte, honger, migratie, dood in het land waar ze hoopten te overleven en dan een terugkeer zonder geld of goederen in het thuisland. Kolimon legde de nadruk op de kwetsbaarheid van vrouwen (en hun kinderen) in de context van droogte en migratie. En hoewel het verhaal van Ruth goed eindigt, is dat voor de meeste vrouwen niet het geval en leven zij met het trauma van slavernij en seksueel geweld.
Dr. Kolimon gaat verder op een punt waar het verhaal van Ruth ophoudt. Zij kijkt naar hoe menselijke relaties met de natuur op een andere manier vormgegeven kunnen worden, zodat droogte en de honger die daar een gevolg van is kunnen worden bestreden. De kerk moedigt mensen aan in hun tuin een kuil te graven, zodat het regenwater niet naar zee vloeit, maar wordt opgenomen zodat het de grond en alles dat daarop leeft kan voeden. Zo wordt er in Oost-Nusa Tanggaran geïnvesteerd in hoop en een goed einde aan een verhaal dat begon met droogte, migratie en mensenhandel.
De lezing werd voorafgegaan door een bijdrage van Embert Messelink, die vertelde over het werk dat door A Rocha in Nederland wordt verricht op het gebied van kerk, duurzaamheid en natuurbehoud. Eva van Urk gaf in een reactie een eco-theologische verdieping op de lezing. Door de verscheidenheid van de bijdragen was het een gevarieerde avond: de theologische, missiologische, bijbelse en praktische aspecten met betrekking tot klimaat en verschillende contexten kwamen goed in beeld en verrijkten elkaar.

Oecumenelezing 'Op zoek naar geloofwaardige identiteit'

Onder het thema 'Op zoek naar geloofwaardige identiteit' gaven dr. Mirella Klomp, prof.dr. Peter-Ben Smit en publicist en islamdeskundige Enis Odaci op de Oecumenelezing gehouden op 17 januari in de Geertekerk te Utrecht bijdragen vanuit verschillende perspectieven hoe er gelovig en geloofwaardig met geloof om kan worden gegaan in 2020.
Mirella Klomp benaderde identiteit als een open en dynamisch 'beeld van eigenheid'. Tussen de polen van openheid en geslotenheid zoeken mensen waarmee ze zich willen identificeren, zowel individueel als collectief. Waar eerder geloof en kerken identiteit verleenden aan grote groepen in de Nederlandse samenleving is dat nu niet meer het geval, maar, liet zij zien aan de hand van het beeld van een paskamer, mensen kunnen nu uitproberen of het bij hen past.
Als voorbeeld geeft zij het jaarlijkse spektakel The Passion. Dit geeft de mogelijkheid om (vrijblijvend en veilig) te kijken of het christelijk geloof en spiritualiteit bij je past. Tegelijkertijd staat het uitbeelden van het lijdensverhaal altijd in context en de associaties zijn niet per se onschuldig: ze kunnen leiden tot ongewenste uitsluiting en polarisatie. Religieuze identiteit is uiterst vloeibaar en er is geen recept, dat, als het maar strikt gevolgd wordt, een geloofwaardige identiteit oplevert.
Peter-Ben Smit steekt in bij de stekelige kwesties wanneer het gaat om identiteit en focust op gender en beperking als formatieve aspecten van identiteit. Want, argumenteert hij, als het debat scherp wordt, dan staat er iets op het spel: juist vanuit de marge, vanuit dat wat vervreemdt, kan er nieuwe toegang verkregen worden tot het evangelie, tot wat verzoening en wat bevrijding brengt. Gender en beperking dagen normativiteit uit. Hij liet zien dat hetzelfde gebeurt als we oude teksten lezen: juist als we onze focus op Jezus leggen, wordt normativiteit uitgedaagd en worden vooroordelen doorbroken. Op die manier ontstaat er ruimte ten opzichte van een dominante identiteit en een kans tot het heroverwegen van de eigen identiteit.
De column van Odaci liet eens te meer zien hoe vaak identiteit iets is dat van buitenaf opgelegd wordt en waar een persoon of groep (vaak behorend tot een minderheid) zich dan mee en tot moet verhouden – en ja, dat vormt ook identiteit. Zijn verhalen over bezoeken aan de breedte van het christelijk spectrum in Nederland waren boeiend, engagerend en confronterend: hoe sterker de eigen identiteit, hoe sterker ook de afwijzing van de identiteit van de ander (en Odaci nam daar het f-woord in de mond, want bij een moslim zou dit als fundamentalisme worden aangetekend). Maar wat als die afwijzing ook gepaard gaat met een grote integriteit in de eigen identiteit? Of juist het omgekeerde: als een gevoelde noodzaak om 'tolerant' te zijn tegenover de ander niet diepgeworteld is en dus juist die integriteit in de geloofsidentiteit ontbreekt? Uitdagende vragen aan hoe geloofwaardig christen te zijn in Nederland in het komende decennium!

Film

Nadine Labaki
Capharnaüm
2018

Weten wat honger is

Zain is een 12-jarig Syrisch jongetje dat door zijn straatarme ouders wordt verwaarloosd. Weggelopen van huis, ontfermt hij zich over een Eritrese baby van wie de moeder is gearresteerd, omdat ze illegaal in het land verblijft. Samen zwerven ze door de buitenwijken van Beiroet.
Op een markt ontmoeten ze Maysoun, een meisje van zijn leeftijd, dat zich redt als straatverkoopster. Zain en Maysoun sluiten een weddenschapje af, de verliezer trakteert een groot bord eten. Samen fantaseren ze over een maaltijd die ze nooit zullen krijgen. Voor Maysoun staat haar besluit vast, ze vertrekt uit dit land. Ze gaat naar Zweden. Daar is een hele wijk vol Syriërs, vallen ze je niet lastig en sterven kinderen alleen een natuurlijke dood.
De film *Capharnaüm* (2018) gooit sinds de release wereldwijd hoge ogen bij het filmpubliek. Dat is opmerkelijk, want het is bepaald geen vrolijke film. De ontmoeting tussen Zain en Maysoun klinkt misschien ongedwongen, maar de context is dat geenszins. Naar eigen zeggen leeft Zain in een hel – ook een betekenis van de titel 'Capharnaüm' (chaos, iets ongeordends).
Het succes van de film zit hem vermoedelijk in de eenvoudige, maar zo rake aanklacht van Zain. Hij laat namelijk zijn ouders naar de rechtbank komen. 'Waarom?', vraagt de rechter. 'Ik wil mijn ouders aanklagen omdat ze me op de wereld hebben gezet.'
De Libanese regisseuse Nadine Labaki vertelde *de Volkskrant* over de acteur die ze van de straat plukte: 'Zain leefde in omstandigheden die nog erger zijn dan in de film, maar met één verschil: zijn ouders houden van hem. Hij weet wat honger is, maar kent liefde. Hij is vroeg oud, wijs – hij heeft al zoveel geweld om zich heen gezien. Soms choqueerde hij me als hij sprak: zó grof. Hoe kan een kind zo praten?'

— Joël Friso is theoloog en betrokken bij Interfilm.

Muziek

Opgenomen in de kring

Interieur Goede Herderkerk Rotterdam-Schiebroek

Het Avondmaal kan op verschillende manieren gevierd worden en de vorm kan een belangrijke uitwerking hebben op de viering van de Eucharistie. Bij het afronden van mijn studie Kerkmuziek aan de Codarts Hogeschool voor de Kunsten in Rotterdam deed ik onderzoek* naar drie avondmaalsvormen: lopend, zittend aan tafels en staand in kringvorm, elk met eigen accenten.

Zo benadrukt het lopende avondmaal het pelgrimskarakter van samen opgaan naar het brood voor onderweg. De zittende vorm begon na de Reformatie bij vluchtelingengemeenten in Londen, die de rust van het samen eten wilden benadrukken. De kringvorm benadrukt de gemeenschap van gelovigen door het bedienen van het sacrament aan elkaar.

Voor een organist maakt de vorm nogal wat uit. Bij de lopende vorm ben ik op mijn orgelgalerij ver verwijderd van de maaltijdviering en brengt een diaken mij apart een schaaltje met brood en een glaasje met wijn. De staande kringvorm vind ik vanwege de gemeenschapszin al erg aansprekend, maar als organist ben ik daar ook veel meer bij betrokken. In mijn gemeente in Rotterdam-Schiebroek vormen wij sinds kort de kring half op het liturgisch centrum en half in de kerkzaal. Op het podium staat een speeltafel waarmee ik zowel een kistorgel als een deel van het hoofdorgel kan bespelen. Daar ben je als organist letterlijk deel van de kring terwijl je het delen van brood en wijn omlijst met muziek.

Als kerkmusicus ben je op een intensieve manier dienstbaar aan de liturgie en kan de persoonlijke beleving wel eens op de achtergrond raken, maar in deze specifieke kringvorm kan ik als gelovige voluit deelnemen aan één van de mooiste gebruiken die een christelijke gemeente heeft.

* *Gepubliceerd als 'De maaltijd in beweging' in* Laetare, *november 2019 (5)*

— Iddo van der Giessen is cantor-organist van de Goede Herderkerk te Rotterdam-Schiebroek, masterstudent Geschiedenis en masterstudent Orgel.
www.iddovandergiessen.nl

Boeken

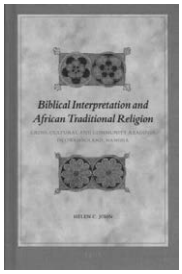

Helen C. John, *Biblical Interpretation and African Traditional Religion, Cross-Cultural and Community Readings in Owamboland, Namibia*, Leiden/Boston: Brill, 2019, 262 bladzijden, € 99

Met dit boek wil de auteur een bijdrage leveren aan het langzaam groeiende corpus van de Afrikaanse bestudering van de Bijbel. John promoveerde met deze studie aan de Universiteit van Exeter (UK). Interessant is dat ze cultureel antropoloog is en (zelfverklaard) atheïst. In het boek legt ze uit waarom ze toch de Bijbel betrokken heeft bij haar onderzoek.
De auteur is er heilig van overtuigd dat de door het Westen gedomineerde academische bijbelwetenschap flink door elkaar geschud moet worden. Ze wil dan ook de 'diversification and decentring of biblical studies' bevorderen (p. 12). In het Westen wordt nogal eens vergeten dat élke interpretatie contextueel gekleurd is en dat het adjectief 'contextueel' niet alleen van toepassing is op bijbellezen in Afrika.
John heeft samen met groepen in Namibië naar vijf verhalen in het Nieuwe Testament gekeken met een focus op 'bodies, landscapes and spirits'. In haar onderzoek gebruikte ze drie stappen: eerst las ze de bijbeltekst met een groep in Owamboland. Daarna vergeleek ze de uitkomst daarvan met relevante antropologische literatuur en ten slotte betrok ze westerse academische bijbelwetenschap erbij.
Dit onderzoek levert boeiende inzichten en contrasten op. Toegepast op het verhaal van de bloedvloeiende vrouw die naar Jezus toe gaat om genezen te worden, zien we dat de 'gewone lezers' in Namibië van alles kunnen vertellen over de betekenis van bloed. Voor hen gaat dit verhaal niet zozeer over onrein zijn (wat in westerse commentaren regelmatig wordt genoemd), maar heeft de vrouw genezing nodig van een ziekte (wellicht gaat het om een bloeding na een bevalling). Ook zien de Afrikaanse lezers haar genezing niet als iets 'magisch' (aldus het Westen), maar zij kunnen dit prima duiden binnen hun culturele verstaanskader.
De auteur wil met haar studie nieuwe bijbelinterpretaties laten zien en op die manier ook de bestaande eurocentrische bijbelwetenschap uitdagen en corrigeren. We hebben volgens haar een ontmoeting nodig om zo een 'productive conversation between African and Western biblical scholarship' op gang te brengen (p. 233). Met dit laatste ben ik het van harte eens en Helen John heeft ons in deze studie veel materiaal gegeven om mee aan de slag te gaan. Zelf zou ik hierbij ook nadrukkelijk de wereldkerk willen betrekken als een uitgelezen kans om die conversatie te stimuleren en te structureren! — *Jaap Haasnoot*

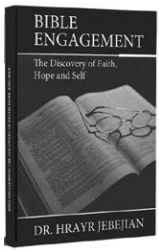

Hrayr Jebejian, *Bible Engagement: The Discovery of Faith, Hope and Self*, Bible Society in the Gulf, 2019, 138 bladzijden, gratis via hrayr.jebejian@gmail.com

In dit boek beschrijft Hrayr Jebejian, directeur van Bible Society in the Gulf, de bevindingen van zijn onderzoek

Tips van de Redactie

Boeken

• Mirella Klomp, Peter-Ben Smit en Iris Speckmann (red.), *Rond de tafel. Maaltijd vieren in liturgische contexten*, Meander 17, Berne Media 2018
Een groep jongere Nederlandse theologen buigt zich over vragen rondom eten in de kerk en in het dagelijks leven. Wat heeft de Maaltijd van de Heer en de gemeenschap die daarbij samenkomt jongeren vandaag nog te zeggen? Hoe geeft eten zin aan het dagelijks leven? Hoe lang en breed is de tafel die kerken dekken, ook voorbij aan de zondagochtend?

• Ángel F. Méndez Montoya, *The Theology of Food. Eating and the Eucharist*, Malden: Wiley-Blackwell, MA 2009
Een boek dat kijkt naar de Eucharistie en eten in de Mexicaanse context. Het diept deze relatie uit door de eeuwen heen (inclusief een recept voor *mole*, diepgeworteld in Mexico's pre-christelijke cultuur) om tot een alimentaire theologie te komen die gemeenschap, ethiek, politiek en esthetiek serieus neemt.

• Claartje Kruijff, *Slow Food*, Utrecht: KokBoekencentrum, 2018
De voormalig Theoloog des Vaderlands ging in gesprek met een interreligieuze groep van theologen uit de joodse, christelijke en islamitische traditie over het Onze Vader. Het boek is een kleine greep uit de uitwisseling – onder andere over de betekenis van brood.

Film

• *Babette's Feast*, regie: Gabriel Axel, 1987
Een klassieker. Babette komt vanuit Frankrijk naar een Deens dorpje. Daar woont en werkt ze als kokkin en huishoudster bij twee zussen in huis. Als ze de loterij wint, besluit ze een feestmaal voor de gemeenschap te koken. En die maaltijd is aanleiding voor een uitbundige botsing van culturen tussen de bourgondische Babette en de zeer strikt levende piëtistische Deense gemeenschap.

naar bijbelinterpretatie onder arbeidsmigranten in de Verenigde Arabische Emiraten. Zestig procent van de bevolking in dat land is arbeidsmigrant, op een totale bevolking van 9,5 miljoen inwoners. Veel arbeidsmigranten uit Azië en Afrika zijn christen (zie ook *TussenRuimte* 2019 | 2 (juni) 'Nooit van gehoord').

Jebejian interviewde achttien migranten van de uit India afkomstige Telugu-gemeenschap. Centrale vraag daarbij was: hoe lezen Telugu-migranten de Bijbel en hoe geven ze er betekenis aan voor hun eigen leven? Het leven van een migrant is zwaar in de Golf. Veelvoorkomende problemen zijn: lage salarissen die vaak niet op

tijd worden uitbetaald, uitbuiting, verslavingen (met name alcohol), overspel en eenzaamheid.
Van tevoren bestudeerden de achttien geïnterviewden drie bijbelverhalen over het geloof van drie vrouwen (Lucas 13:10-17, Lucas 8:40-48, Matteüs 15:21-28). Alle drie de verhalen bemoedigden de migranten zeer. Vijay (50 jaar): 'De gemeenschap sloeg geen acht op de drie vrouwen, net als bij de migranten in de VAE. Maar God zorgde voor hen en ik vertrouw erop dat Hij hetzelfde voor mij en de andere migranten zal doen' (p. 78).
Het boek geeft een goed inzicht in de situatie van arbeidsmigranten in de Golf. Wat mij het meest aansprak waren de interviews met arbeidsmigranten. Hoe geloven zij? Je zou kunnen zeggen dat hun geloof simpel, haast kinderlijk is. Tegelijkertijd vertelt de een na de ander hoe zijn of haar leven ten positieve is veranderd nadat ze tot geloof zijn gekomen. Hun leven is nu op Jezus gericht, niet op materiële rijkdom. Ze zijn genezen van ziekten en verslavingen. En dit houden ze niet voor zichzelf, ze delen hun geloof enthousiast met anderen. Sumathi (40 jaar): 'Het Woord van God helpt me niet alleen mijn eenzaamheid en heimwee te boven te komen, het geeft me ook de kracht om uit te reiken naar anderen' (p. 75).
— Wilma Wolswinkel

Steve Heinrichs (ed.), *Unsettling the Word: biblical experiments in decolonization*, Maryknoll, NY: Orbis Books, 2019, 303 bladzijden, € 22,99

Dit boek is een bundeling van reflecties over de rol van de Bijbel in de geschiedenis van het Europese kolonialisme. Bijna

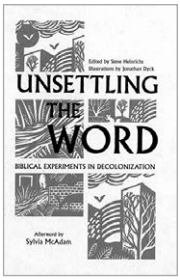

zeventig academici, poëten, kunstenaars en *grassroots* activisten, die zich bezighouden op het raakvlak inheemse volken en kolonialisme, leverden een bijdrage. De schrijvers representeren christelijke, joodse, traditioneel inheemse en atheïstische overtuigingen en komen uit de Verenigde Staten, Canada, Australië, het Verenigd Koninkrijk en Afrika. De redacteur is werkzaam als directeur Relaties inheemse volken-kolonialisten bij de Mennonitische Kerk in Canada en wil de stem van inheemse volken laten horen.
In deze bundel herinterpreteert iedere auteur een bijbelse tekst in zijn of haar context en probeert eenzijdige interpretatie van de tekst vanuit westers perspectief te corrigeren.
Ik vond de bijdrage van Musa W. Dube, een Ndebele professor en activist, mooi. Zij schrijft vijftien geboden geïnspireerd door Deuteronomium 5:1 met de volgende inleiding:

> *'Hoor, o scheppingsgemeenschap, de decreten en wetten die God jullie vandaag geeft. Leer ze en leef ernaar. In de 21ste eeuw, in het post-koloniale en neo-liberale tijdperk, het tijdperk van klimaatverandering en het opwarmen van de aarde, sloot Schepper God een verbond met alle leden van de aardgemeenschap zeggende: "Ik ben de God die het universum en de aarde schiep, en alles wat leeft. Ik schiep het goed, mooi, in verbinding en perfect. Daarom: … U zult geen minderheden exploiteren. Ik ben de Schepper God, die alle mensen geschapen heeft naar mijn beeld. U zult niet onderdrukken, uitbuiten*

Documentaires

• *Thank you for the rain* (NPOStart)
Het dagelijks leven door de lens van Keniaanse boer Kisulu. Hij legt de enorme gevolgen van klimaatverandering voor kleine boeren in Kenia op indrukwekkende wijze vast.

• *Tel je zegeningen* (NPOStart) en *Natafelen met theologen* (PThU-website)
In een serie van korte ontmoetingen (in veel gevallen) rond de avondmaaltijd vertellen mensen waar ze zich zorgen om maken en waar ze dankbaar voor zijn. Het programma *Tel je zegeningen* laat zien hoe eten met elkaar bereiden en delen tot gesprek leidt.
In *Natafelen met theologen* praten Mirella Klomp en Peter-Ben Smit na over de afleveringen en leggen verbanden met de Bijbel en theologie.

• *Geef ons ons dagelijks water* (NPOStart)
Wat doe je als er geen water meer uit de kraan komt? Het gebeurde in 2017 in São Paulo, Brazilië. Filmmaakster Elizabeth Rocha Salgado ging op zoek naar de oorzaken: naast droogte geeft de regering geen prioriteit aan de primaire levensbehoeften van de bewoners.

noch weduwen, wezen, of vreemdelingen onteigenen op basis van hun kwetsbaarheid. U zult geen vrouwen onderdrukken, uitbuiten of onteigenen op basis van hun sekse. U zult geen mensen met een andere huidskleur onderdrukken, uitbuiten of onteigenen op basis van hun ras. U zult geen etnische minderheden onderdrukken, uitbuiten of onteigenen op basis van hun cultuur of geloof. U zult geen seksuele minderheden onderdrukken, uitbuiten of onteigenen op basis van hun seksuele geaardheid …”.’

In de bijdrage ‘Dansen met God’ naar aanleiding van Filippenzen 2:8, door Anita L. Keith, een Mohawk/Britse predikante in een evangelisch-episcopaalse kerk, worden we uitgedaagd buiten onze comfortzone te denken. Kunnen we het eeuwenoude ritueel van de Zonnedans, dat inheemse gemeenschappen bij elkaar houdt, vieren? Of is dat heidens?
In Filippenzen 2 moedigt Paulus ons aan om dezelfde houding als Christus te hebben, met dezelfde liefde, en eensgezindheid.
Kan de Kerk Jezus zien in de strijder van de Zonnedans? De auteur ziet de Geest aan het werk in de Zonnedanser:

De jonge moedige strijder
herinnerde zich de dans
Een dans tussen de Schepper en hem
Een dans waarbij de ziel God aanraakt
En op dat moment
gaat de hemel opnieuw open
Hij diende verzoeken in voor anderen,
voor velen, voor weinigen
Het was een uitwisseling
tussen Geest en Geest
Een geven van zichzelf:

een tijd om los te laten
Een vernederen van zichzelf en vertrouwen op de stroom van de hemel
Maar noemt hij de naam van Jezus? Nee.
Echter een dieper gaande vraag is:
Gedraagt hij zich als Jezus? En daar beginnen we ons oncomfortabel te voelen.

Zo worden er nog veel meer mooie, verrassende en soms provocerende bijdragen gegeven in dit boek vol inspiratie voor de westerling die door een andere bril de Bijbel wil lezen om recht te doen aan minderheden. *— Annemieke van den Berg*

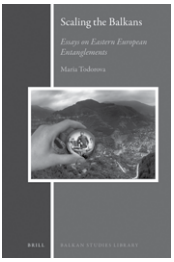

Maria Todorova, *Scaling the Balkans. Essays on Eastern European Entanglements*, Leiden/Boston: Brill, 2018, 673 bladzijden, € 198,00

De Bulgaarse Maria Todorova is hoogleraar geschiedenis aan de University of Illinois en heeft vele publicaties over met name de Balkan op haar naam staan. Dit boek bestaat uit een verzameling artikelen en lezingen over een breed scala aan thema's die te maken hebben met de Balkan. Sommige artikelen zijn eerder gepubliceerd, maar er zijn ook bijdragen die nu voor het eerst in gedrukte vorm beschikbaar zijn.

Het boek bestaat uit twee delen, onderverdeeld in verschillende secties. Het eerste deel gaat over 'concepten' en bevat artikelen over modernisme, de term Balkan, nationalisme en identiteit: wat bedoelen we eigenlijk met deze termen en zijn de ideeën die we daar meestal bij hebben wel juist? In de artikelen wordt vooral ingegaan over hoe men deze concepten gebruikt in relatie tot Oost-Europa.

Het tweede, uitgebreidere, deel gaat over historische, sociologische gegevens met betrekking tot de Balkan en de interpretatie daarvan, en daarnaast over de opbouw van de natie en maatschappij en de herinnering aan het socialisme en communisme, waarbij het vooral gaat om Bulgarije.

In de artikelen is te merken dat Todorova goed weet waarover ze spreekt. Ze is erg nauwkeurig en het boek bevat een enorme hoeveelheid noten met daarin ook goede literatuurverwijzingen. Nadeel van een verzamelbundel is, dat er ondanks de overzichtelijke indeling, het een beetje los zand is. Enige voorkennis is daarom nuttig, om de onderwerpen in een bredere context te kunnen plaatsen, vooral ook, omdat de artikelen soms op een heel specifiek thema ingaan. Ook is er soms wat overlap tussen enkele artikelen, omdat er vergelijkbare thema's aan de orde komen.

De gegeven informatie is voor iemand die meer wil weten van dit soort aspecten van de Balkan en vooral Bulgarije echter zeer interessant en leerzaam, vooral ook omdat deze specifieke informatie vaak elders niet te vinden is. Zelf vond ik het artikel over de (trans)formatie van de identiteit van de Bulgaarse moslims erg interessant. Er wordt in Bulgarije op verschillende manieren over hen gesproken en naar hen gekeken; voor mij was dit artikel daarom zeer behulpzaam om beter zicht te krijgen op de achtergronden én het zelfverstaan van deze groep Bulgaren. Gezien de specifieke inhoud en de hoge prijs is het wel een boek voor alleen de echte liefhebber. *— Foka van de Beek*

21-26 april
Individuele Begeleide Retraite

Doe je crosscultureel werk in het buitenland of in Nederland of speel je met de vraag of dat wat voor jou is? Ben je op verlof of net teruggekeerd naar Nederland en zit je in die lastige fase van 're-entry'? Denk eens aan de mogelijkheid van een individueel begeleide stilteretraite. Gemeenschap De Hooge Berkt reserveert hiervoor van 21-26 april vier plaatsen in hun centrum speciaal voor mensen die crosscultureel werk doen.
annieke.vandijk@interserve.nl

12-14 mei
Global Connections Conference

'Onthoud dit goed: ieder mens moet zich haasten om te luisteren, maar traag zijn om te spreken.' Met deze woorden van Jakobus willen we op de conferentie van Global Connections de vaardigheid versterken om te luisteren naar stemmen uit de hele wereld. Dan doen we vergezeld van drie stemmen: uit Azië, Afrika en Latijns-Amerika. Daarachter – voor hen met oren om te horen – zit de stem van God, die tot ons spreekt in onze eigen context om ons aan te moedigen en ons uit te dagen. Voertaal: Engels. Locatie: Yarnfield Park, Staffordshire, Verenigd Koninkrijk.
globalconnections.org.uk/events/gc-conference-2020-3-days/200513

5-6 juni
Missie VONK

Missie VONK staat voor: Vertellen, Ontdekken, Navolgen en Kiezen. Steekwoorden die de opgave van evangelisten wereldwijd typeren. Missie VONK is een jaarlijks terugkerend, actief (outdoor-)event van de organisatie Verre Naasten. Een zinderende nacht vol sportiviteit, teamwork én inhoud. Bovendien draag je met jouw deelname een steentje bij aan het belangrijke wereldwijde werk van evangelisten. Je laat je namelijk sponsoren en met jouw sponsorgeld ondersteunt Verre Naasten evangelisten die in hun land mensen over Jezus' liefde vertellen. Door mee te doen, beleef je hoe het is om je eigen grenzen op te zoeken én geïnspireerd te raken in je persoonlijke geloof!
www.missievonk.nl

27 juni
Jubileumdag Wycliffe

Wycliffe Bijbelvertalers Nederland viert feest: 50 jaar! Dankbaarheid staat centraal. Met Ann Voskamp onder anderen en mensen die zelf een Bijbel in hun taal kregen. Er is ook een kinderprogramma.
13.00 uur, De Basiliek, Veenendaal; wycliffe.nl

7-10 juli
CEC-Summerschool

Zevende Summerschool over mensenrechten van de Conference of European Churches (CEC), met dit keer als thema: 'Vrijheid van religie en geloof in de publieke sfeer.' Leden en vertegenwoordigers van de CEC-lidkerken en andere geloofsgroepen zullen vier dagen over dit thema spreken, luisteren en leren. De Evangelische Kirche in Deutschland is de gastvrouw van deze Summerschool in Berlijn. Voertaal: Engels.
www.ceceurope.org/summer-school/

TussenRuimte 2020 / 2 juni
Religie en populisme

In het tweede *TussenRuimte*-nummer van 2020 kijken we hoe populisme in verschillende contexten vorm krijgt en hoe religie daarbij een rol speelt. We zullen daarbij (bijna) alle continenten aandoen.
Cas Mudde, een Nederlandse politicoloog, noemt populisme een dunne ideologie volgens welke de maatschappij uiteindelijk verdeeld wordt in twee homogene en vijandige kampen – 'het zuivere volk' versus 'de corrupte elite'. Hij stelt dat de politiek een uitdrukking zou moeten zijn van de *volonté générale* (algemene wil) van het volk. Populisme is een 'dunne' ideologie omdat het geen volledig antwoord kan geven op politieke vragen die in een moderne samenleving spelen (*de Correspondent*, 4 januari 2018).
Populisme is geen nieuw fenomeen. Welke vormen heeft het door de geschiedenis heen aangenomen, wat zijn de wortels van populisme en hoe is dat terug te vinden in filosofie en theologie? Hoe kan de geschiedenis ons vandaag een spiegel voorhouden?
Wat als de kerk verdeeld raakt tussen groepen die instemmen met een populistische regering en het beleid dat daaruit voortkomt en groepen die daar, met hetzelfde boek in de hand, tegenin gaan? Hoe kunnen kerk en theologie bijdragen aan een voorstel dat niet uitgaat van homogeniteit en uniformiteit, maar diversiteit en mensenrechten bevordert?

TussenRuimte 2020 | 3 (september) gaat over 'Missie en secularisatie'.
TussenRuimte 2020 | 4 (december) gaat in op 'Missie en contemplatie'.

Bent u nog geen abonnee van TussenRuimte?

Neem nu een proefabonnement of geef het als origineel cadeau!
Het abonnement stopt automatisch.

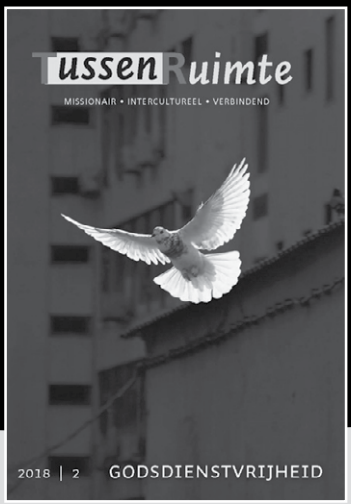

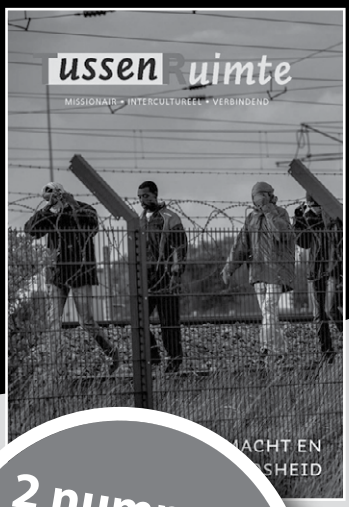

2 nummers €17,50

Kwartaaltijdschrift voor mensen en organisaties in het missionaire veld wereldwijd

Actuele thema's in de missionaire praktijk worden intercultureel verbreed en theologisch uitgediept. Debat over bestaande missionaire en religieuze praktijken wordt gestimuleerd.

Ga naar **www.kokboekencentrum.nl/tijdschriften/tussenruimte** om uw (cadeau)abonnement afsluiten

KokBoekencentrum
tijdschriften

hoy arroz